

Interview

IN GESPREK MET

Imam Aboe Ismail over
onderwijs en radicalisering

Voorpublicatie

THUIS BIJ DE VIJAND

Moslims en joden
in Nederland

Vmbo

INVALSHOEKEN

NVLM-prijs
voor lessenserie

Lesmateriaal

BEN JIJ EEN SHERLOCK?

CBS in de klas

HOEZO

geen interesse?

DE WEBSITE WWW.JONGERENKAMER.NL IS VERNIEUWD!

FORMATIESPEL

Politiek maak je zelf

Hoe breng je politiek dichterbij jongeren? Door ze het zelf te laten doen. De vernieuwde website jongerenkamer.nl staat in het teken van de formatie. Met het 'Formatiespel' kunt u als docent zelf met uw leerlingen aan de slag. Hoe werkt de formatie? Hoe onderhandel je het beste? Samenwerken, compromissen sluiten; met het 'formatiespel' ervaren leerlingen hoe democratie in de praktijk werkt.

Dit kunt u vinden op de website

- 6 handige instructiefilms
- Gratis docentenhandleiding en downloadbare werkbladen
- Informatie over de Tweede Kamer en formatie

De website Jongerenkamer is ontwikkeld door ProDemos in samenwerking met de Tweede Kamer.

ProDemos
Huis voor democratie en rechtsstaat

Tweede Kamer
Staten-Generaal

MOMENTUM

Dat lijkt écht lang geleden!', merkt een leerling op verwijzend naar de verkiezingscampagne. Wekenlang ging het elke les wel even over het laatste politieke nieuws. Er werd gedebatteerd, politici bezochten scholen, leerlingen brachten hun stem bij de scholieren-

verkiezingen uit en in de tussentijd zorgden jongeren ook nog voor een lijsttrekker! Hoezo zijn jongeren niet politiek betrokken? Op de verkiezingsavond eindigde Kamergotchi vrij abrupt en kort daarop trokken de beroeps politici zich terug op het Binnenhof waar de verdeling van portefeuilles onder Kamerleden begon en de formatie van start ging. Een enkele originele *maidenspeech* bereikte het klaslokaal, maar al snel ging menig docent en leerling weer over tot de orde van de dag. De politieke interesse onder jongeren sijpelt langzaam weg. Hier ligt een uitdaging voor leraren en politici: hoe weet je het tijdens de verkiezingen opgebouwde momentum ook na de stembusgang vast te houden? Jongeren zijn wel degelijk ge-

interesseerd in nationale en internationale politieke ontwikkelingen, zo blijkt eens te meer in dit nummer, alleen uit zich dat op uiteenlopende manieren. Heel wat leerlingen vulden een stemwijzer in, nog voordat de leraar hierom vroeg. Ongetwijfeld verscheen er een brede glimlach op het gezicht van mening docent ('goed bezig!'). Tegelijkertijd worden onderwijzers nog altijd geconfronteerd met uitlatingen van jongeren die zich op andere nieuwsbronnen beroepen, wat tot lastige situaties in de klas kan leiden. Daar waar de eerste vorm van politieke betrokkenheid met open armen wordt ontvangen, worstelen docenten met de tweede vorm. Op beide terreinen kan het onderwijs samen met de politiek nog forse winst boeken!

IVO PERTIJS

hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

<p>3 REDACTIONEEL</p> <p>4 IMAM ABOE ISMAÏL: RADICALISERING</p> <p>7 COLUMN</p> <p>8 SCHOLIEREN- VERKIEZINGEN</p> <p>11 DEBAT IN DE KLAS</p>	<p>12 DIVERSITEIT</p> <p>13 GELOVIGEN</p> <p>14 VMBO</p> <p>15 VOORPUBLICATIE: MOSLIMS EN JODEN</p> <p>18 RONIT PALACHE: ANTISEMITISME?</p>	<p>20 ENERGIEDEBAT</p> <p>22 VOX</p> <p>23 INGEZONDEN</p> <p>24 IM MEMORIAM</p> <p>25 DEMOCRATIE</p>	<p>26 LESMATERIAAL: CBS</p> <p>28 RECENSIES</p> <p>30 NVLM</p> <p>31 AANGENAAM</p>
---	--	---	--

04

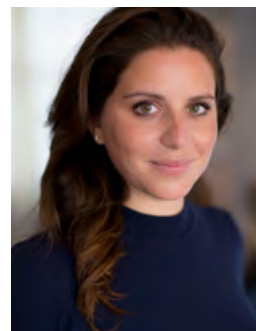
08

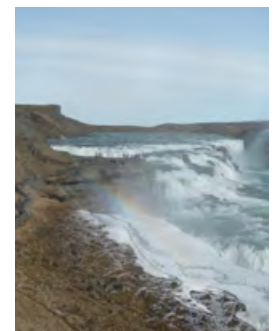
15

18

20

INTERVIEW MET IMAM ABOE ISMAÏL

'NODIG EENS EEN IMAM UIT'

Vrijdaggebed in de Essalam Moskee in Rotterdam
(foto: Werry Crone, Hollandse Hoogte)

Onder begeleiding van de Vrije Universiteit is Jamal Ahajjaj bezig met een promotieonderzoek naar preventieve interventies die probleemgedrag zoals radicalisering in de toekomst kunnen voorkomen en de rol van het onderwijs daarbij. De moslingemeenschap kent de onderzoeker ook als imam Aboe Ismaïl van de salafistische As-Soennah moskee in Den Haag.

IVO PERTIJS

Twee jaar geleden stond imam Aboe Ismaïl op het punt om voor een werkbezoek naar Koeweit te reizen. Eén van zijn collega's werd door de marechaussee naar de kant gehaald. Even later volgde de aanhouding van imam Aboe Ismaïl. 'Ik werd er van beschuldigd dat ik naar Syrië wilde uitreizen. Het ging allemaal zo snel. Eerst nam de marechaussee mij mee, vervolgens werd ik in een cel gestopt en kwam de hulpofficier van justitie. Ik mocht niemand bellen. Probeer op zo'n moment de beschuldigingen maar eens te weerleggen...'. Het liep met een sisser af. De imam vraagt zich hardop af wat een dergelijk incident met een jongen zou doen die niet op een netwerk kan terugvallen. 'Hij krijgt te horen "ga maar". Als er vervolgens niemand naar zo'n jongen omkijkt, wat denk je dan dat er gebeurt er als deze jongen mensen tegenkomt die zeggen: "Zie je wel, Nederland vormt een kruistocht tegen de islam". Vertrouwensbreuken spelen een belangrijke rol in radicaliseringsprocessen. Vaak heeft dit te maken met de houding van bepaalde instanties, van handhavingsinstanties tot leraren', vertelt de imam. 'Onderzoekers horen regelmatig over geradicaliseerde leerlingen die een vertrouwensband met een docent hadden, maar die docent was, in de beleving van die leerlingen, op een dag een ander persoon geworden. Het ging dan over zaken die te maken hadden met de religieuze identiteit van een leerling en hoe een docent zich tegenover zo'n leerling opstelde.'

Wat verstaat u onder radicalisering?

'Om de religieuze definitie van radicalisering - het overdrijven - kun je eigenlijk niet heen. Het overdrijven heeft hier betrekking op alles; op credo, handelingen en uitspraken. Radicalisering is het overschrijden van een grens. Dit kan een religieuze, maatschappelijke of politieke grens zijn. In mijn onderzoek kijk ik naar welke preventieve interventies nodig zijn om kinderen te helpen een stabiel leven op te bouwen en zich in de toekomst te

kunnen weren tegen probleemgedrag, zoals radicalisering, en dus die grens niet te overschrijden.'

Regelmatig verschijnen er profielschetsen van de radicale jongere. Hoe nuttig vindt u deze profielen?

'Het is een blijk van onmacht. De overheid en andere instanties die zich met dit vraagstuk bezighouden, weten het gewoon niet. Het is ook wel logisch. Dat maakt het grijpbaarder, maar je kunt geen profielschets van de radicaal maken. Het is een samenspel van verschillende omgevingsfactoren en karaktereigenschappen. Hoe deze op elkaar inspelen verschilt van persoon tot persoon. Het presenteren van een profielschets van een radicaal iemand is een klassieke fout die de overheid blijft maken. Als de overheid niet weet wie de radicaal is, hoe kan de leraar het dan weten? Een docent is ontzettend belangrijk in de vorming van een kind. Een school is de tweede omgeving waarin een kind zich begeeft. Het is logisch dat van een leraar wordt gevraagd iets met radicalisering te doen: signaleren, herkennen en aanpakken. Docenten moeten dit doen met de middelen die ze hebben en die zijn niet toereikend.'

Uit onderzoek blijkt dat radicale jongeren in veel gevallen weinig kennis van de islam hebben. Herkent u dit beeld?

'De meeste jongeren die radicaliseren of voor de meest extreme weg kiezen, hebben geen islamitische achtergrond. Daarmee bedoel ik te zeggen dat ze geen islam hebben gestudeerd. Het zijn vaak jongeren die hun kennis over de islam uit het internet onttrekken. Niet dat ze niets weten - ze kennen een aantal teksten - maar hun wereld is te beperkt. Ze kennen vier, vijf of tien passages uit de Koran of uit de soenna. Daar moeten ze het ook mee doen. Als je een oordeel over een bepaalde kwestie wilt vellen, dan moet je alles bestuderen om tot een evenwichtig oordeel te komen. Dat kunnen deze jongeren niet. Ze missen de taal en Korankennis. Als je heel selectief te werk gaat, kom je met een selectief oordeel.

Dat is precies wat er gebeurt. Kennis is een instrument om je emoties te sturen en je woede te kanaliseren. Zonder kennis handel je uit emotie. Dat is precies wat deze jongeren doen. Ze zijn betrokken en willen onrecht bevechten en bestrijden, maar hun werkwijze is puur emotioneel. Er zit totaal geen kennis achter.'

Toch zijn docenten onzeker als ze met Koranverzen worden geconfronteerd. Is deze onzekerheid terecht?

'In een normale tijd zou kennis over de vijf zuilen van de islam voldoende moeten zijn. In deze tijd ben ik er voorstander van om docenten meer kennis op te laten doen over zaken zoals radicalisering, het leven van een moslim in een niet-moslimland en hoe hetgeen wat IS doet zich tegenover de islam verhoudt. Dit soort kennis is nu vooral belangrijk. Op het moment dat een docent iets meer over de islam weet, dan word je door islamitische leerlingen al meer gezien als *wij* dan *zij*. Dat is eigenlijk best vreemd, maar deze jongeren zien iemand die geïnteresseerd is. Met een beetje kennis kun je al een brug slaan. Dat is wat we nodig hebben. Vaak gaat het verkeerd bij het begin van de discussie. Als docent moet je soms even je eigen emoties opzijshuiven. Laat die leerling eerst zijn mening maar ventileren. Als je denkt "dit is niet goed", dan is het de kunst om dat te pareren én naar het positieve om te buigen.'

Kunt u daar een concreet voorbeeld van geven?

'Ik heb vaak meegemaakt dat een leerling na een aanslag zei dat dit geweld goed was. Mijn eerste vraag luidt dan: Wat is er goed aan? En volgens wie? Je krijgt dan het antwoord "Volgens de islam". Vorige week reageerde ik hier nog op door te zeggen dat de Profeet Mohammed in de overlevering heeft gezegd dat het doden van een moe'aahid... Ik vraag dan eerst: "Wat betekent een moe'aahid?" Je zult zien dat ze dit niet eens weten. Een moe'aahid is een niet-moslim met wie jij een afspraak hebt om veilig naast elkaar te leven. De Profeet zegt: "Diegene die

een moe'aahid dood, zal de geur van het paradijs niet ruiken". Vervolgens vraag ik: "Hoe verhouden de aanslagen in Parijs en Brussel zich tegenover deze overlevering? Dat waren allemaal moe'aahiden. Wij hadden de afspraak dat we veilig naast elkaar gaan leven". Ik laat deze jongeren terugblikken op de biografie van de Profeet. Heeft hij oorlog gevoerd en gestreden? Jazeker. Hoe heeft hij dat gedaan? Hij zette alleen vanuit zelfverdediging geweld in. Maar deze mensen, van IS en Al-Qaeda, gaan op zoek naar mensen die niets hebben te maken met conflicten of met conflicten die er eigenlijk niet zijn. Zij handelen vanuit een emotie die in strijd is met wat de Profeet ons heeft geleerd. Zet gewoon de biografie van de Profeet in en ze zijn gelijk uitgepraat. In 80 procent van de gevallen zullen deze jongeren zich beroepen op religieuze argumenten die volgens hen correct zijn. Als je niet iemand in huis hebt die dat kan weerleggen, dan wordt het een lastige discussie.'

Na de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* zagen we dat de belediging van de Profeet een heikel thema in de klas is. Ook in discussies beriepen sommige jongeren zich op de Koran. Hoe reageerde u destijds op deze jongeren?

'Wat bij dit soort zaken nodig is, is dat de leraar zich in het gevoel van een moslimleerling kan verplaatsen. Natuurlijk is het niet leuk als zijn Profeet of geloof te kijk wordt gezet. De leraar moet ook begrip voor zoiets opbrengen. Het tonen van begrip vormt het vertrekpunt van waaruit een leraar het gesprek kan voortzetten. Daarvandaan kan de overstap naar de aanslag zelf worden gemaakt. De leraar moet duidelijk kunnen maken dat het niet verkeerd is om bepaalde gevoelens te ervaren, maar het is wel verkeerd als je gevoelens met geweld probeert te uiten. Zoals ik eerder aangaf zijn de meeste jongeren niet in staat om de teksten van de Koran te lezen, laat staan een oordeel daaruit te halen. De jongeren met wie ik sprak konden na het horen van mijn verhaal, dat was geïnspireerd vanuit de Koran en de traditie van de Profeet, niets meer dan zich daarbij neerleggen. Ze begrepen dat dit soort aanslagen niets met de islam van doen hebben.'

'Islamitische jongeren zien andere beelden dan die op het *Journal* worden getoond'
(foto's: US Army/Navy)

Er zijn ook leerlingen die zichzelf in een wij-groep plaatsen tegenover een andere groep. Hoe pakken jullie dat aan?

'Wij zeggen tegen jongeren: "Je bent een Nederlander. Nederland is jouw land. Als het om de veiligheid van Nederland gaat, dan is het onze veiligheid. Er is geen wij en zij". Een docent moet zoiets zeker zeggen. Laatst vroeg iemand zich af waarom ik mij een Nederlander noem. "Mag dat wel volgens de islam?", kreeg ik te horen. Kijk, dan heb je een probleem als je de kennis over de islam niet in huis hebt. Ik zei: "Waarom niet? Souhaib, een bekende metgezel, hoe werd hij genoemd?" Dat weten ze niet. Souhaib stond bekend als Souhaib de Romein. "Waarom werd hij een Romein genoemd?", vraag ik. "Hij was toch een Romein?", antwoordden de jongeren. Dat was hij niet. Souhaib was een Arabier die leefde in een gebied dat onder gezag van de Romeinen stond. Dus er is helemaal niets op tegen om jezelf nu als moslim Nederlander te noemen. "Als de vijand het land binnenkomt, denk je dat hij jou gaat sparen? Ik dacht het niet", zeg ik tegen die jongens. Daar

kunnen ze niets tegenin brengen. Op de basisschool komen kinderen niet verder dan vijf argumenten. Die kun je opvangen met een cursus waarbij je te horen krijgt hoe je kunt reageren. Op de middelbare school wordt de discussie feller. Zelfs dan helpt een cursus en als je er dan niet nog niet uit komt, roep je er de imam bij. Laat de imam tijdens een maatschappijleeruur met je leerlingen in discussie gaan.'

Lang niet alle scholen zullen daar voor open staan.

'Soms overlappen maatschappelijke en religieuze belangen elkaar. Het voorkomen van radicalisering is daarvan een voorbeeld. In zo'n geval moet je flexibeler omgaan met de scheiding tussen kerk en staat. Voor dit stukje. Je moet elkaar de hand uitreiken en bereid zijn om samen op te trekken tegen een probleem dat ons allemaal aangaat. We zien dat scholen wantrouwig zijn. Dat is jammer. Zoals scholen bij andere vraagstukken een beroep op deskundigen doen, zouden zij ook bij vragen over islam en radicalisering een beroep op imams of islamitische geestelijke verzorgers kunnen doen.'

STEEF

Intussen verkeren deze jongeren in parallele werelden...

'Dat zeggen die jongeren ook zelf. Ze kijken geen *Journal*, maar krijgen een heel ander beeld voorgeschoteld. Jongeren spreken niet altijd Arabisch, maar soms heb je geen kennis van de taal nodig. Beelden zeggen genoeg. Je vader of oudere broer vertaalt het vervolgens voor jou. Dat heeft impact. Die kinderen vragen zich af waarom zij diezelfde beelden niet op het *Journal* zien. Hebben die kinderen helemaal ongelijk? Deze generatie jongeren leert om kritisch te zijn en gaat zelf op zoek naar informatie. Zij komen via hun eigen informatiebronnen soms een andere werkelijkheid tegen. Zij krijgen dan het gevoel dat er met twee maten wordt gemeten. Neem het voorbeeld van de haatimams. Nederlandse media zeggen dat deze imams voor onrust zorgen. Twee weken later wordt Kurt Westergaard in Amsterdam uitgenodigd. "Is mijn onrust dan niet belangrijk?", vragen sommige moslimjongeren zich dan af, "Waarom wordt er wel rekening gehouden met de maatschappelijk onrust van de niet-moslims, maar niet met die van moslims?". Incidenten die het gevoel van de jongeren bevestigen dat er met twee maten wordt gemeten hebben een afremmend effect op ons werk en het werk van andere mensen die met radicalisering bezig zijn. Je wordt daardoor in je gesprekken met jongeren tien stappen naar achteren gezet.'

Een deel van deze leerlingen gaat nog wel naar school. Welke rol kunnen docenten spelen om verdere radicalisering te voorkomen?

'Onderzoek wijst uit dat de kiem van radicalisering heel vroeg wordt gelegd. Bij mij gaat het om twee dingen. Ten eerste sociale hechting: hoe zorgen we er voor dat die jongeren weer aansluiting bij de samenleving vinden? Ze moeten weer om Nederland gaan geven. Dat is belangrijk. Ten tweede de religieuze stabiliteit. Als we er in slagen om deze twee zaken voor elkaar te krijgen, dan weet ik zeker dat we de komende tien, twintig jaar minder last van dit probleem zullen hebben.'◆

GEACHTE EXCELLENTIE,

Complimenten voor uw afscheidsinterview in *M&P*. U zei eens wederom he-le-maal niets. Het interview was veelzeggend voor de afgelopen vier jaar waarin u deze portefeuille heeft vervuld. Uw imago als de vriendelijk ogende en sympathieke wethouder uit Den Haag werd in korte tijd afgebrokkeld tot een weinig betrokken bestuurder die het onderwijs maar niet leek te begrijpen. In de eerste jaren sloopte u de publieke omroep, om halverwege de kabinetsperiode uw pijlen op het onderwijs te richten.

Met succes. U verlengde het leven van de mislukte rekentoets onnodig, de 4,5 werd het nieuwe voldoende. U liet ons even schrikken met het omwisselen van het corrigeren van de eindexamens. U wilde basisscholen afrekenen op de Cito-eindscore, om vervolgens voor het voortgezet onderwijs te beslissen dat de Citotoets niet leidend mag zijn. U degradeerde de waarde van hbo-masters. U heeft Onderwijs2032 ook keurig laten sneuvelen onder uw leiding: de onderwijspartners zijn afgehaakt en de wet is uitgesteld tot een nieuw kabinet.

Een persoonlijk hoogtepunt zal voor u het lerarenregister zijn. Met nul draagvlak uit het werkveld, maar met vooral politiek handwerk is er dan toch nog iets gelukt. Er wacht een mooie taak voor uw opvolger om te zorgen dat de leraren zich ook daadwerkelijk gaan inschrijven. Onbedoeld heeft u de leraren wel op een andere manier verenigd. Regelmatig heb ik de *Leraren in Actie* of de *Leraren met Lef* voorbij zien komen en in uw laatste maanden is daar *PO in Actie* nog aan toegevoegd.

Met uw laatste proefballon heeft u de tijdsgeest mee. Burgerschap wordt door iedereen belangrijk gevonden. De samenleving hunkert naar een eigen identiteit. Nu onze vrijheden 'onder druk staan' en we 'van buitenaf worden aangevallen', moet burgerschap in het onderwijs daar tegenwicht bieden. Ik hoop wel dat u nog even laat weten voor u weg bent hoe. U raakte me trouwens definitief kwijt toen u uw ministerie de opdracht gaf om lesmateriaal over democratie en rechtsstaat te ontwikkelen.

Beste Sander, even tussen ons: je bent een wielerman en ik weet dat renners gewend zijn aan tegenwind, kasseien en af en toe eens flink tegen de grond gaan. Maar als je keer op keer valt en het hele peloton over je heen dendert, dan is het wellicht toch slim om op zoek te gaan naar een andere hobby. Laten we afspreken dat je je in jouw verdere politieke carrière verre van het onderwijs houdt. Dan vergeten we deze vier jaar snel en gaan we aan de slag met de echte problemen in het onderwijs.

Het gaat u goed, ergens anders. ◆

STEF VAN DER LINDEN
(*maatschappijleer.net*)

SCHOLIERENVERKIEZINGEN TWEDE KAMER

HET GOOIS LYCEUM Kiest

Wie denkt dat politiek niet leeft onder jongeren, heeft zeker het verkiezingsdebat in de bomvolle en bruisende aula van het Goois Lyceum gemist.

MARIAN VAN DEN BERGE

Op 14 maart vormde het Goois Lyceum in Bussum voorafgaand aan de Scholierenverkiezingen het decor voor een groot verkiezingsdebat. Acht afgevaardigden van landelijke politieke jongerenorganisaties (PJO's) gingen in de aula de verbale strijd met elkaar aan. Aan de hand van enkele pittige stellingen probeerde debatleider Tom van 't Hek op kordate en gevatte wijze de verschillen tussen de politieke partijen bloot te leggen. Leerlingen uit het organisatiecomité en debaters blikken terug en brachten voor M&P verslag uit om het verloop van de parlementaire dag te schetsen.

Foto: Gwen Hermans

POLITIEKE AANMOEDIGING VOORAF

Voordat het Goois Lyceum kon worden omgetoverd tot een heus strijdarena voor politici en een professioneel stembureau, moest er veel gebeuren. Een debat en stemlokaal lijkt misschien snel geregeld, maar zo eenvoudig was dit niet. Dit komt omdat we het op het Goois Lyceum groots hebben aangepakt. Om dit allemaal te realiseren heeft de docent maatschappijleer een aantal leerlingen benaderd en ingeschakeld.

Allereerst moesten de verkiezingen gaan leven op school. Dat was niet gemakkelijk. Op het Goois Lyceum mag namelijk slechts een klein aantal leerlingen stemmen. Om toch de verkiezingskoorts bij de leerlingen aan te wakkeren, hebben we een verkiezingsquiz gemaakt die in alle mentorklassen werd gespeeld. Daarnaast hebben we ervoor gezorgd dat enkele landelijke politieke jongerenpartijen een gastles kwamen geven in de weken voorafgaand aan de grote dag.

Het is leuk om te zien wie de gezichten achter zo'n jongerenpartij zijn. Ook hingen we door de hele school posters op van verschillende politieke partijen die we van de docent hadden ontvangen. Ook dit werd positief ontvangen door de leerlingen. Om die reden heeft Noud Bonke (vwo-4) alle politieke partijen benaderd voor promotiemateriaal. In groten getale kwamen de posters, pepermuntjes en pennen binnen. De politieke gemoederen kwamen tot leven op het Goois Lyceum.

Ook werd een presentator uitgenodigd om het debat te leiden. Mijn vader kwam met het idee om Tom van 't Hek te vragen want hij had hem een keer als presentator meegemaakt. We hebben hem een mail gestuurd en hij reageerde meteen met een 'ja'. Achteraf kan ik alleen maar zeggen dat mijn vader gelijk had. Hij deed het fantastisch. Ook heeft de docent maatschappijleer ervoor gezorgd dat er leuke debaters van de verschillende jongerenpartijen kwamen. Het debat stond. Maar ook het stemlokaal wilden we zo professioneel mogelijk inrichten. Ik heb contact opgenomen met de gemeente Gooise Meren voor een stembus en wat leuke accessoires. Met de hulp van het hele team hebben we het stemlokaal ingericht met posters van de partijen en andere ontvangen artikelen.

Al met al is na heel wat stress en geregeld goed gekomen. Er heerste verkiezingskoorts op het Goois Lyceum. Het debat was goed voorbereid en de leerlingen konden waardig stemmen. - Ramon Andriessen vwo-4

LEERLINGEN EN DEBATERS AAN HET WOORD

Namens PINK, de jongerenorganisatie van de Partij voor de Dieren, heb ik aan het verkiezingsdebat mogen deelnemen. Ik kan het sowieso erg waarderen als een school aandacht aan verkiezingen besteedt door vertegenwoordigers van politieke jongerenorganisaties uit te nodigen. Als het dan ook nog eens zo goed is georganiseerd, kan ik daar erg vrolijk van worden! Het politieke gezelschap was divers, de stellingen die de revue passeerden eveneens. Die waren dermate afwisselend dat de coalities per ronde verschilden. Of het nu over de legalisering van softdrugs, studiefinanciering of de staat van democratie ging, de scholieren hadden ook hun woordje klaar. Op die momenten blijf ik altijd onder de indruk als jongeren laten zien ook veel over een bepaald onderwerp te weten. Die maatschappelijke interesse was er bij mij op die leeftijd totaal niet! Ik ben blij dat niet alleen wij, als PJO's, maar juist ook de leerlingen steeds meer de gelegenheid krijgen om hun stem te laten horen. In het begin is dat altijd nog wat eng, maar naarmate het debat vordert, merk je al snel dat ze zich meer op hun gemak gaan voelen en kritische vragen durven te stellen. Ik hoop alleen in de toekomst dat ook meer meisjes zich zeker genoeg voelen om de microfoon te pakken. Want niet alleen bij veel debatten die ik in de campagneperiode heb gedaan was ik de enige vrouw, ook inbreng uit de zaal kwam meestal van het andere geslacht. Ik heb geen stappenplan klaarliggen dat ervoor zorgt dat meisjes assertiever worden, maar onderschat de waarde van een divers panel niet, 'You can't be what you can't see,' zegt men ook wel eens. Wat dat betreft is er nog een wereld te winnen!

- Ilse Smit vicevoorzitter PINK

Foto: Gwen Hermans

PJO'S

De PJO's kruisten de verbale degenen en gingen ook in op vragen uit het publiek. De stellingen die werden besproken spraken mij aan. Deze varieerden van het invoeren van een vleestaks tot de afschaffing van het leenstelsel. De jonge politieke sprekers deden het allemaal erg goed. Door het daverende applaus vanuit de zaal kon ik opmaken dat Koen Bokhorst van de JOVD als winnaar van het debat werd beschouwd. Het gemak waarmee hij de leerlingen toesprak, was opmerkelijk. Freek Wallagh van de Jonge Socialisten was ook erg populair, omdat hij duidelijk formuleerde. De vertegenwoordiger van DWARS leek zelfs ouder dan Jesse Klaver. De sfeer was erg positief. Het publiek stelde goede vragen en de jonge politici reageerden erg enthousiast. Vooral bij het laatste thema over legalisering van de wietteelt zat de sfeer er goed in. De jonge politieke afgevaardigden kwamen allen voor hun mening uit. Ondanks het feit dat de zaal er duidelijk andere ideeën op nahield, hielden de christelijke partijen een sterk pleidooi.

Dit debat heeft de interesse voor politiek bij mijn leeftijdsgenoten een impuls gegeven. Iedereen weet nu dat de politiek dichtbij ons staat en een stuk beter bereikbaar is met een jongerenorganisatie.

- Pieter Pel vwo-4

STEMBUREAU

Wij maakten met een stel enthousiaste leerlingen een heus stemlokaal gereed, zodat we de politieke interesse van de bovenbouwleerlingen konden peilen. Politieke betrokkenheid was er zeker! Van de 652 bovenbouwleerlingen op het Goois Lyceum hadden maar liefst 594 leerlingen gebruikgemaakt van hun stemrecht. Dat komt neer op een opkomstpercentage van 92! In het stembureau was gelukkig rekening gehouden met een grote opkomst want er waren niet, zoals in het echt, drie maar vier stemhokjes. Alle bovenbouwleerlingen gingen tijdens de lessen naar de stembus. Klas voor klas brachten ze met het rode potlood in de hand hun stem uit in het speciaal ingerichte stembureau. De grote stroom leerlingen kwam via de ene kant naar binnen en vertrok via de andere zijde van het lokaal. De stemming verliep rustig, positief en soepel.

Toen de bijna 600 bovenbouwers binnen een tijdbestek van vier uur hun stem hadden uitgebracht, was het tijd om de, van de gemeente geleende, officiële stembus open te maken en de stemmen te tellen. Een kleine tijdsdruk was er wel want voor 16.00 uur moest de uitslag aan ProDemos worden doorgegeven om met de landelijke Scholierenverkiezing te worden meegenomen. Ondanks een dubbele check van het tellen van de stemmen lukt het om de uitslag op tijd aan ProDemos door te geven. Kortom: het stemmen op het Goois Lyceum was een succes!

- Tim van der Linden vwo-6

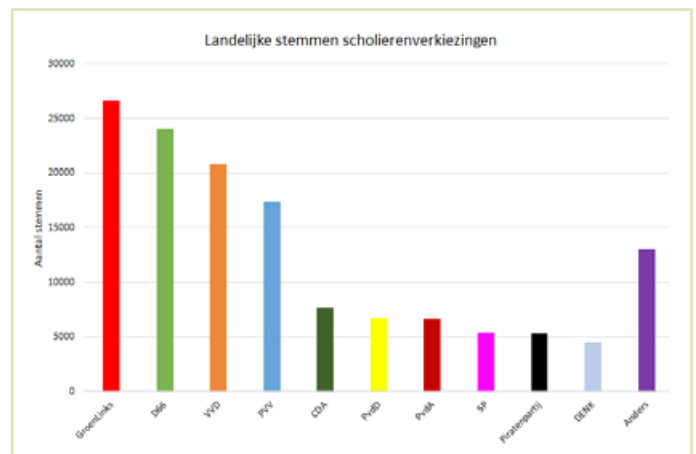
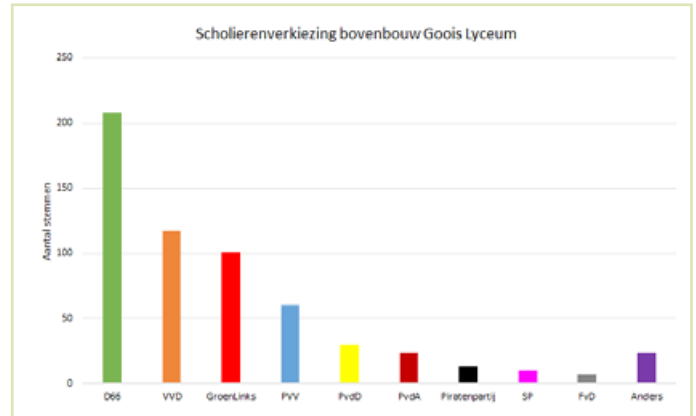
UITSLAGEN

De stemmen zijn geteld en de uitslag is bekend: D66 heeft de scholierenverkiezingen op het Goois Lyceum gewonnen! 594 bovenbouwleerlingen hebben gestemd. We zien in het diagram dat D66 met een grote meerderheid heeft gewonnen, gevolgd door de VVD, GroenLinks en de PVV. Als we naar het diagram van de landelijke scholierenverkiezingsuitslag kijken zien we enkele verschillen en enkele overeenkomsten. Een grote overeenkomst is duidelijk: de vier grootste partijen zijn in beide diagrammen hetzelfde, zij het dat op het nationale niveau GroenLinks in plaats van D66 wint. Ook een verschil is dat op het nationale niveau meer op partijen buiten de negen grootste partijen van de resultaten wordt gestemd. Daarnaast is te zien dat bijvoorbeeld het CDA en DENK op het nationale niveau een plekje krijgen bij de negen grootste partijen, terwijl ze op onze school te weinig stemmen kregen om te worden genoemd. Over het algemeen doen in beide diagrammen progressieve partijen, zoals D66 en GroenLinks, het goed bij scholieren. Wellicht houdt dit verband met de populatie. (De school heeft geen godsdienstige achtergrond, maar een neutrale grondslag. De leerlingen met een migratieachtergrond zijn per klas op één hand te tellen.) De school bestaat uit havo-, vwo- en gymnasiumleerlingen. Het grootste aantal leerlingen komt uit Bussum en Naarden en daarnaast uit de omliggende plaatsen, zoals Laren, Blaricum, Huizen, Eemnes, Diemen en Weesp.

Helaas mogen de meeste scholieren die bij ons hebben gestemd nog niet officieel stemmen: deze stemming is dan ook niets meer dan een peiling. Het is echter een belangrijke peiling: de opkomst (maar liefst 92 procent op het Goois!) laat zien dat jongeren daadwerkelijk actief bezig zijn met politiek en met hun stem kunnen zij hun keuze uiten: jongeren zijn immers een grote groep die het ook verdient om te worden gehoord. Naast stemmen op hun favoriete partij, werd leerlingen ook gevraagd om de achterkant van het stembiljet in te vullen: hier stonden enkele vragen over hun jaarlaag, geslacht en profiel. Deze uitslagen zijn ook verwerkt en dat leidde tot de volgende resultaten. Bij de grootste partij, D66, was de man/vrouwverdeling vrij gelijk: van de leerlingen die de achterkant hadden ingevuld waren er 103 man en 96 vrouw. Wel is er een verschil in profiel: twee derde van de D66-stemmers had een bètaprofiel tegenover een derde E&M- en C&M-profielen. Uit de positie van GroenLinks in de top drie blijkt dat de aantrekkingskracht van de Jessias onweerstaanbaar is: naast de 34 mannen hebben er maar liefst 63 vrouwen op GroenLinks gestemd.

Bij de PVV zijn de meest opvallende statistieken te vinden: van de 56 mannelijke kiezers en één vrouwelijke stemmer komt bijna de helft uit vwo-6. De Partij voor de Dieren was populairder onder de vrouwen: ruim 70 procent van de stemmers op deze partij was vrouw.

Ook een bijzonder feit is dat we dit jaar, naast vijf stemmers op de partij Niet Stemmers, één blanco stem hadden. Deze rebel, een man uit havo-4 met een E&M-profiel, had deze optie zelf aan het stembiljet toegevoegd. - *Noud Bonke vwo-4*

DOCENTEN

Om het politieke klimaat in het docentenkorps te meten, werden ook alle leraren opgeroepen om op 14 maart de parlementaire kaart in te zetten. Net als bij de leerlingen staat D66 ruim bovenaan. Niet verrassend eigenlijk: D66 focust in het partijprogramma immers op onderwijs. Ook GroenLinks deed het goed, en heeft daarmee de tweede plek bezet, die bij de leerlingen door de VVD werd ingenomen. Daarna volgen de VVD en de PvdA met flink minder stemmen dan de grootste twee partijen. Opmerkelijk is dat de PVV niet hoog op de lijst staat: sterker nog, niemand in deze peiling heeft op de PVV gestemd! Verder is er nog een handvol stemmen op kleinere partijen zoals de Partij voor de Dieren. - *Noud Bonke vwo-4*

Het is een voorrecht dat we in Nederland mogen stemmen en kunnen worden gekozen. Dit passieve en actieve stemrecht brengt een morele verantwoordelijkheid met zich mee. Laten we ervoor zorg dragen dat jongeren politiek beslagen ten ijs komen als ze de stemgerechtigde leeftijd bereiken. Het activeren van politieke betrokkenheid ligt op het burgerschapsbordje van docenten maatschappijleer. Laten we deze prachtige plicht serieus nemen en alles uit de parlementaire kast halen om jongelui tot bewuste en bedachtzame volwassenen te scholen. ♦

DEBATTEREN IN DE KLAS

EEN KANS OM TE ONTDEKKEN

Elk jaar verzorgt Tom van den Brink debattrainingen, onder meer op het Goois Lyceum in Bussum. In *M&P* deelt hij zijn ervaringen.

TOM VAN DEN BRINK

Op woensdagmiddag rond de klok van drie loop ik door de gangen van het Goois Lyceum in Bussum. Ik ben op weg naar de volgende les, maar mijn blik werpt zich op twee scholieren, die aan het einde van de gang leunend tegen de kluisjes staan. Ze maken hevige handgebaren en hun gezichtsuitdrukking spreekt van een vurige discussie. Ik moet eigenlijk met de trap naar boven, maar besluit uit nieuwsgierigheid er toch even langs te lopen. Wanneer ik dichterbij kom mengen zich enkele bijstanders in de discussie. Ik loop rustig langs en hoor een van de jongens zeggen: 'Ik vind het gewoon heel raar dat de belastingbetaler opdraait voor zogenaamde bijzondere scholen die zijn opgericht uit een hele kleine ideologie door een nog kleinere groep mensen...'. Hij wordt onderbroken: 'Echt onzin, het is toch belangrijk dat er ruimte is voor onderwijs voor bepaalde doelgroepen als christenen?'.

ONEENS

Het zijn twee scholieren uit vwo-4, die ik een paar uur daarvoor in een van mijn debattrainingen heb meegenomen in het debat over de bekostiging van bijzonder

onderwijs. Ik herinner me weer dat de betreffende twee na de bel aan het einde van de les ongestoord het debat voortzetten onder het genot en grote aandacht van de rest van de klas. Het is waanzinnig gaaf om bij elke debattraining weer te ervaren dat scholieren uit alle jaarlagen helemaal in het politieke debat kunnen opgaan. Voordat er echter aan het debat wordt begonnen wordt er uiteraard aandacht aan de theorie besteed, allereerst aan het doel van het debat: waarom is het in een samenleving zo belangrijk dat men met elkaar debatteert? Hierbij wordt op de meesters van de retorica teruggegrepen: Plato, Aristoteles en Protagoras. Vervolgens wordt aan de hand van fragmenten van politieke topdebaters en oud-advocaat Bram Moskovicz gekeken hoe de theorieën van de grootmeesters in het huidige debat worden gebruikt. Hierin krijgen scholieren onder meer de opdracht om de *ethos* (betrouwbaarheid) *pathos* (emotie) en *logos* (logica) uit Aristoteles theorie op te sporen in de lichaamshouding en taal van debaters, en wordt het verkoopmodel van AIDA (*attention, interest, desire, action*) gekoppeld aan de wijze waarop de debaters hun opening- en slotstatements overbrengen. Tevens richten we ons op het spiegelen naar een bepaalde doelgroep en diverse andere

creatieve tools om het publiek te overtuigen. Hierin behandel ik uitgebreid de functie van beeldspraak en het gebruik van objecten. Zo laat ik de scholieren een willekeurig object uit de klas kiezen, zoals een geodriehoek of een stoel. Vervolgens wordt hier een verbeeldende tekst bij bedacht. Zo hebben we laatst de uitspraak van Wilders 'Ons land is vol' uitgebeeld aan de hand van een overstromend glas water (in een biologielokaal, uiteraard boven de wasbak). Het lesuur wordt afgesloten met een interactieve debatteervorm in Lagerhuisopstelling. Daar vindt het echte spektakel plaatst: scholieren zijn het vaker dan gedacht oneens met elkaar en dat zorgt voor verhitte, mooie inhoudelijke discussies.

ZELFONTWIKKELING

Bij het geven van een debattraining is het niet zozeer het doel dat scholieren aan het einde van de les een totaalpakket aan *eigen meningen* hebben vastliggen. Het doel is enkel en alleen om hen met verschillende inzichten te confronteren; hen te laten ontdekken waarom ze vinden wat ze vinden.

De nieuwe onderwijsvisie vanuit Onderwijs2032 onderschrijft dit. Scholieren zouden meer vaardigheden als debat en discussie moeten krijgen aangeleerd - niet alleen uit noodzaak, maar ook vanuit didactisch perspectief: debatteren is zelfontwikkeling. Menig docent die ik achteraf spreek, ziet de debattraining als bevordering voor de participatie van de leerlingen in actuele discussies; in en buiten de klas! Zelden heb ik zo'n geluksmoment, als toen in de gangen van het Goois Lyceum. Debat laat scholieren tot leven komen, het laat hen ontdekken waarom ze vinden wat ze vinden. ♦

Tom van den Brink geeft debattraining op het middelbaar onderwijs en mbo-instellingen.

Wilt u ook een interactieve debattraining ontvangen, stuur dan een e-mail naar: tombrinkvanden@gmail.com.

Tom van den Brink met leerlingen van het Goois Lyceum

HALIL IBRAHIM KARAASLAN
is docent maatschappijleer
en columnist.

GRENZELOOS

Vanuit de politiek, maar ook veelal in de media, horen we laatste tijd vaak het geklaag dat jongeren zich niet of nauwelijks om de politiek bekommeren. Het zou niet boeiend genoeg of 'sexy' zijn, wat dat laatste ook mag inhouden. Jongeren zouden zich te veel met hun eigen problematiek bezighouden en te weinig met die van de samenleving.

Voor hen die het probleem veroorzaken is dit een gemakkelijke verklaring voor het feit dat jongeren niet politiek betrokken zijn. In de politieke arena worden jongeren structureel vergeten. Als er dan om de vier jaar alleen vingers worden gewezen is het niet gek dat jongeren denken: 'Waarom moet ik mij daarmee bezighouden?'. Het gekke is dat politici zelf vrij weinig aan het probleem willen doen en dit liever aan docenten overlaten. Wij zouden jongeren meer moeten boeien voor de politiek.

Het is dan ook niet gek dat rondom de verkiezingen vaak één groep docenten zich extra bekeken voelt: de docent(en) maatschappijleer. De meeste kennen het wel, vragen zoals: 'En, wat ga jij in de les met de verkiezingen doen?' of 'Jij hebt natuurlijk al bedacht hoe je het gaat aanpakken, of niet?'. Eigenlijk zijn het geen vragen, maar is het eerder een projectie van verwachtingen. Terecht natuurlijk, want het zou een beetje vreemd zijn als er in de lessen maatschappijleer niet wordt stilgestaan bij een grote politieke gebeurtenis als de verkiezingen. Dit is, volgens mij, echter niet genoeg.

Verkiezingen gaat iedereen in het land aan en wat mij betreft dus ook elk vak. Zo kunnen we jongeren pas echt het gevoel geven dat politiek belangrijk is. Het zou dan ook mooi zijn als maatschappijleerdocenten hier leiding in nemen, creatief durven te zijn en binnen de school meer doen dan enkel een les (of meer) tijdens hun eigen vak aan verkiezingen te besteden; samen met andere docenten de handen ineenslaan om verkiezingen bij meerdere vakken terug te laten komen. Zo zou tijdens het vak economie het regeerakkoord kunnen worden behandeld, tijdens het vak Nederlands kunnen worden gekeken naar het formuleren van argumenten en inhoudelijk debatteren. Zo zou elk ander vak zijn eigen steentje kunnen bijdragen door zich een bepaald thema toe te eigenen. Een biologiedocent zou iets kunnen doen met een politiek thema als duurzaamheid en Engels misschien iets met buitenlandse politiek. Eigenlijk zijn de mogelijkheden eindeloos als de wil er is.

Wellicht klinkt het ingewikkeld, maar het is beslist niet nieuw. Vakoverstijgend werken kennen we inmiddels al jaren, waarom niet bij een thema als verkiezingen? In vakoverstijgend werken zit meer potentie om jongeren voor politiek te motiveren dan enkel bij één vak. Omdat er genoeg collega's maatschappijleer zijn die al hele toffe lessen over verkiezingen geven, valt er meer winst te behalen als we meer in een vakoverstijgende benadering zouden investeren. Wellicht het overwegen waard? Ik denk het wel. ♦

Heeft u tijdens de verkiezingscampagne met andere vakken samengewerkt? Dan zijn de redactie en uw collega's benieuwd naar uw ervaringen. U kunt uw verhaal sturen naar de redactie: m&p@prodemos.nl

GELOOF EN POLITIEK

SECULIERE OMARMING CHRISTENDOM

Voor het eerst is het aantal mensen dat gelooft gelijk aan het aantal mensen dat niet gelooft, zo meldde de NOS enkele maanden geleden. Jaarlijks neemt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) van tenminste 150 personen in elke Nederlandse gemeente de enquête beroepsbevolking af.

VINCENT DE GEUS

Uit de nieuwste onderzoeksresultaten blijkt dat inmiddels nog maar 50 procent van de Nederlanders zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekent, terwijl dit in 2010 nog 55 procent van de Nederlanders was. De regionale verschillen zijn groot. Op Urk zegt slechts 3 procent van de inwoners geen deel uit te maken van een levensbeschouwelijke groepering en in Amsterdam zegt bijna 70 procent van de inwoners niet tot een levensbeschouwelijke groepering te behoren. Jongeren voelen zich nog minder verbonden met een geloof dan de gemiddelde Nederlander. Volgens het CBS rekent 41 procent van de 15- tot 25-jarigen zich tot een kerkelijke gezindte of religieuze groepering. Iets meer dan 30 procent van de jongeren bezoekt minimaal één keer per maand een gebedshuis.

GELOVIGEN

Uit de politieke stemvoorkeur blijkt dat een groot deel van de gelovigen niet op een christelijke partij stemt. In de onlangs plaatsgevonden Scholierenverkiezingen stemde slechts 8,8 procent van de deelnemende jongeren op CDA, CU of SGP. De partij Jezus Leeft bleek overigens in de Scholierenverkiezingen wel relatief populair te zijn en op één zetel te kunnen rekenen. Van het totale aantal Nederlandse kiezers stemden afgelopen 15 maart 17,9 procent op een van de drie christelijke partijen en daarmee behaalden CDA, CU en SGP 27 zetels wanneer de uitslag van deze partijen bij elkaar wordt opgeteld; een verschil in vergelijking met de uitslag van vijftig jaar geleden, toen nog bijna de helft van alle zetels in de Tweede Kamer naar een van de christelijke partijen ging.

Illustratie: Tom Janssen

WAARDEN EN NORMEN

Ondanks het afnemende deel van gelovigen in de bevolking en de afnemende omvang van christelijke partijen in de Tweede Kamer, lijkt het christendom door seculiere partijen steeds meer te worden omarmd. Na de goddeloze jaren van de paarse kabinetten wist outsider Jan Peter Balkenende in 2002 minister-president te worden. Onder zijn leiding ging het publieke debat weer over waarden en normen, hoewel niet-gelovigen nog wel eens besmuikt over 'maden en wormen' spraken. Langzaam maar zeker omarmden echter steeds meer partijen het idee dat eenduidige opvattingen over waarden en normen van belang zijn voor de samenleving. Bovendien brachten politici waarden en normen in verband met onze culturele geschiedenis, onze joods-christelijke cultuur. Hoewel, was het niet een eeuw geleden nog bespottelijk om een koppelteken tussen *joods* en *christelijk* te zetten? Werd de zogenoemde joods-christelijke cultuur niet pas ná de Tweede Wereldoorlog *bedacht*?

SECULIER-CHRISTELIJK

Steeds vaker lijken christelijke en seculiere politieke partijen het steeds beter met elkaar te kunnen vinden. Seculiere partijen erkennen de waarde van de christelijke cultuur. Christenen op hun beurt gaan mee in verworvenheden van seculiere partijen. Zo mogen vrouwen bij de SGP tegenwoordig ook actieve politiek bedrijven en kunnen openlijk homoseksuelen bij de ChristenUnie nu volksvertegenwoordiger worden. De band werd inniger en het rood-blauwe kabinet van de afgelopen jaren maakte verschillende afspraken met ChristenUnie en SGP om voldoende steun voor zijn plannen in de Eerste Kamer te verwerven. GroenLinks sprak bij monde van Jesse Klaver in de afgelopen verkiezingscampagne zelfs meermaals zijn wens uit om met de 'christelijke vrienden' te gaan regeren. Christelijke en seculiere partijen, ze lijken het steeds beter met elkaar te kunnen vinden. In een tijd van polarisatie is dat ook wel eens een fijne constatering. ♦

Eind maart won Koen Vossen de NVLM-prijs voor beste tweedegraadslessenserie. Voor nieuwsgierige *M&P*-lezers legt de docent uit waar zijn bekroonde onderzoek over ging.

KOEN VOSSSEN

Tijdens één van mijn lessen aan mavo-3 werd de grote waaromvraag over invalshoeken weer eens gesteld. De verbazing moest van mijn gezicht te lezen zijn. Een verbazing die uit verlegenheid kwam, in plaats vanuit verwondering over de intelligente vraag. Ik was deze leerling een antwoord verschuldigd. Gevolg: de rest van de klas was er als de aasgieren bij. Vragen als 'Welke invalshoeken?' en 'Wat betekenen die invalshoeken nu eigenlijk?' vlogen door de klas. Na deze ervaring was voor mij de waas van vanzelfsprekendheid afgevallen. De klassieke uitleg en verwachting dat de leerling als een spons kennis opneemt, bleek niet te werken. Geluk bij een ongeluk was deze ervaring inzetbaar als aanleiding voor een (afstudeer)actieonderzoek binnen de lerarenopleiding Fontys. De vraag die mij triggerde luidde: 'Hoe kan ik ervoor zorgen dat mijn leerlingen de vier invalshoeken van het vak maatschappijleer beheersen op de drie gevraagde kennisniveaus (kennis, inzicht en toepassing)?'.

BRIL

De leerlingen liepen duidelijk rond met de waaromvraag. Door het uitblijvende antwoord op de vraag naar relevantie raakten enkele leerlingen ogenschijnlijk gedemotiveerd. Het was van belang om de geschiedenis van het vak in te duiken. Er moet een reden zijn waarom er voor is gekozen om dit onderdeel binnen maatschappijleer te plaatsen. De aanname was dat de invalshoeken niet waren bedacht als louter ordening van de lesstof. Deze aanname bleek dan ook te kloppen. De invalshoeken moeten het *leren denken* dienen, de complexiteit van maatschappelijke problemen behapbaar maken voor leerlingen. Iedereen kent de verwondering en gruwel van maatschappelijke problemen. Neem bijvoorbeeld terroristische aanslagen. De meeste volwassenen kunnen er met hun hoofd al niet bij waarom iemand zoiets doet, laat staan leerlingen. Door middel van de

invalshoeken wordt het denken over deze problemen en het analyseren ervan gemakkelijker. Tevens leert het de leerling te herkennen dat elk invalshoek een bril is waarmee de wereld kan worden bekeken. Elke tekst of afbeelding is vanuit een dergelijke bril gemaakt. Om bronnen beter te begrijpen moet je dit door hebben.

VERBETERING

Tijdens gesprekken met leerlingen en een nulmeting werd duidelijk dat veel leerlingen de begrippen kunnen opdreunen. Alleen zijn het voor veel leerlingen slechts holle begrippen. Ze kenden het begrip, maar daar een uitleg over geven of er woorden aan koppelen was een brug te ver. Hoe wil je ooit een aanzet voor een artikel schrijven of een vraag formuleren vanuit een invalshoek als de invalshoeken voor jou inhoudsloos zijn? Verandering van perspectief leidde tot verbetering. De invalshoeken zijn niet alleen kenniseenheden, maar daarnaast ook vaardigheden. Om een vaardigheid aan te leren dient er een andere didactiek te worden gebruikt. Het model van Lindeman en Spijkerboer geeft aanknopingspunten voor zowel de motivatievraag als het aanleren van de vaardigheid. Je schaaft de vaardigheid van de invalshoeken bij door leerlingen per invalshoek een woordspin te laten maken en ze herhaaldelijk de opdracht te geven om de invalshoeken in bronnen te herkennen. Door meer aandacht aan het woordbegrip, de herhaling, systematische en structurele aanpak te besteden gaan vmbo-tl/mavo-leerlingen de invalshoeken beter beheersen. Laten we de vanzelfsprekendheden van ons vak weer eens onder de loep nemen! ♦

Koen Vossen is docent maatschappijleer aan de Katholieke Scholengemeenschap Etten-Leur. De volledige lessenserie van Koen Vossen en zijn onderzoek vindt u op de website van het Expertisecentrum maatschappijleer (www.expertisecentrum-maatschappijleer.nl).

VOORPUBLICATIE

THUIS BIJ DE VIJAND

In april verscheen het boek *Thuis bij de vijand* van Natascha van Weezel. Hieronder vindt u een voorpublicatie uit haar boek.

NATASCHA VAN WEEZEL

In de grijze hal van het gebouw van de Liberaal Joodse Gemeente wacht ik op een groep eerstejaarsleerlingen van een mbo-school in de buurt. Vandaag sta ik voor de klas. Ik doe mee aan *Leer Je Buren Kennen*, een project om antisemitisme tegen te gaan. De leerlingen mogen anderhalf uur lang vragen stellen over het jodendom en een kijkje nemen in de synagoge. De meesten zijn daar nog nooit geweest. Niets is me te gek. Hoe meer vooroordelen er op tafel komen, hoe beter. Dan kan ik hun vertellen hoe het volgens mij zit. Mijn collega Anne-Maria, die wat langer meedraait, heeft al een keer meegemaakt dat scholieren aan haar hoofd wilden voelen. Ze konden maar niet geloven dat joden geen hoortjes onder hun haar verborgen hielden.

Zodra de 28 tieners het gebouw binnenkomen - eerst langs een politiehokje, vervolgens door een hek, dan door een dubbele sluis met camera's waar ze hun spullen moeten afgeven, allemaal beveiligingsmaatregelen - hoor ik twee jongens 'Free Palestine!' schreeuwen. Ik haal diep adem. Dit kan een interessante ochtend worden.

De leerlingen krijgen een filmpje van tien minuten voorgeschoteld met verschillende beelden van joden, variërend van de tot het jodendom bekeerde Charlotte uit de serie *Sex and the City* tot het getekende figuurtje Cartman uit de animatie *South Park*, die het steeds over 'The Jew Problem' heeft. Daarna krijgen ze de opdracht om alles op te schrijven wat er bij het woord 'jood' in hen opkomt. Het valt me op dat iedereen

ijverig meedoet, ook de jongens die met zoveel kabaal binnenkwamen.

Als ik de velletjes inneem en de scholieren aanspoor om met hun stoel in een kring te gaan zitten voor het groeps gesprek, valt mijn oog al snel op de zinnen: 'Joden zijn IS', en: 'Joden zuigen aan de pik van baby's.' Ik schiet spontaan in de lach en besluit eerst wat algemene informatie te verschaffen alvorens hierop in te gaan. 'Wanneer ben je joods?', wil een meisje weten. En wat is koosjer eten? De stoere jongens van *Free Palestine* gapen. Anne-Maria en ik doen ons uiterste best om hen bij de les te houden. Willen ze het

misschien over de Tweede Wereldoorlog hebben? (Dat willen ze niet; het enige wat ze daarover kwijt willen is dat Hitler zelf familie was van de rijke, joodse familie Rothschild, want dat hebben ze op Facebook gelezen.) Of zijn ze geïnteresseerd in teksten uit de Thora? Ze zijn alleen te porren voor een gesprek over het Midden-Oostenconflict. Daar hebben ze een stellige mening over: 'Jullie hebben land afgepikt!'.

Ik probeer het te nuanceren door hun de geschiedenis van het conflict uit te leggen en tevens te vertellen dat ik weliswaar zelf joods ben, maar

Natascha van Weezel
(foto: Corné van der Stelt)

ook moeite heb met de wijze waarop Palestijnen worden behandeld. Ze lachen een beetje.

Cemal, een jongen die duidelijk status heeft in de klas, zegt dat ze hun bek moeten houden; hij vindt het boeiend. Even zijn ze stil, totdat Mohammed, een intelligent ogende tiener met een smal brilletje, weer begint te gapen. Hij vindt het saai. Het enige wat hem boeit is islamofobie: 'U weet niet wat wij meemaken, mevrouw. Als u eens wist wat er over ons wordt gezegd, zou u dáár les over geven'.

Ik doe een poging om zijn sympathie te winnen en vertel over een antisemitisch incident dat ik ooit meemaakte. In 2003 sloeg een jongeman me in de tram in mijn gezicht en riep dat hij het jammer vond dat Hitler mij was vergeten te vergassen. De rest van de reizigers keek de andere kant op. Het was mijn bedoeling om Mohammed te laten zien dat ik wel degelijk weet hoe het is om gediscrimineerd te worden, maar de eigenwijze leerling vraagt wat voor man het was. Ik aarzel even. 'Ik denk dat het een Marokkaanse Nederlander was',

zeg ik ten slotte, 'maar eigenlijk vind ik dat op dit moment niet zo relevant. Bovendien was het op het hoogtepunt van de Tweede Intifada, dus misschien was hij gefrustreerd vanwege politieke redenen', probeer ik diplomatiek. Ik ben in de val gelopen.

'Hoe weet u dat het een Marokkaan was, mevrouw? Vermelde hij dat er soms bij?' Mohammed heeft me precies waar hij me hebben wil. Hij kijkt me aan alsof ik de grootste racist op aarde ben.

Om de aandacht af te leiden probeert Anne-Maria er een luchtigere vraag in te gooien: 'Hoeveel joden denken jullie dat er in Nederland wonen?'

Fatima, een Egyptisch meisje met een kobaltblauwe hoofddoek, steekt haar vinger op: 'Minstens 3 miljoen, mevrouw'. Waarom denkt ze dat? Ik heb tijdens deze lessen vaker meegemaakt dat jongeren vermoeden dat er veel meer joden in Nederland wonen dan het geval is. Ze geloven me ternauwernood als ik meld dat het er in werkelijkheid nog geen 50.000 zijn.

Het jonge meisje denkt na: 'Jullie zullen wel met heel veel zijn, want waarom

moet het hele land anders zo vaak bij jullie oorlog stilstaan?'

De tijd vordert in rap tempo, en voor we naar de synagoge gaan voor een korte rondleiding wil ik toch echt even informeren wat de jongens bedoelden met 'Joden zijn IS' en 'Joden zuigen aan de pik van baby's'. Vooral van dat laatste word ik, nu ik merk dat hij het serieus meent, nogal onpasselijk. Hoe komen ze daarbij?

'We hebben het in een filmpje gezien, mevrouw', roept Ahmed triomfantelijk. Ik wil weten wat voor filmpje. 'Nou gewoon, op YouTube. Daar zijn joden aan het zuigen aan de pik van een baby'. Hij wil me het best even laten zien en haalt zijn iPhone al uit zijn zak. Daar bedank ik voor. Ik maak meteen duidelijk dat ik zo iets zeer veracht en dat het zeker geen traditie is binnen ons geloof. Hoe weet Ahmed eigenlijk dat het joden waren?

'Ze droegen een keppel en hadden van die krullen langs hun hoofd.'

'Is het misschien een filmpje om joden in een kwaad daglicht te stellen?', opper ik voorzichtig. Iedereen kan een keppel opdoen en met Photoshop is tegen-

(advertentie)

WORD MASTER OF EDUCATION

Een investering in jezelf die je op voorsprong zet!

Kies voor de eerstegraads lerarenopleiding Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen bij Fontys in Tilburg.

- Driejarige opleiding
- Colleges op woensdagmiddag en -avond
- Accent op vakinhoud, onderzoek en brede rol eerstegraads docent
- Kleinschalig karakter

Het volgen van losse modules, bijvoorbeeld als voorbereiding op het nieuwe examenprogramma Maatschappijwetenschappen, is mogelijk.

NIEUW! Masteropleiding Toetsdeskundige

Voor de professional die de toets- en beoordelingspraktijk wil innoveren en verbeteren.

Kijk op fontys.nl/flot-masters voor meer informatie.

woordig alles te manipuleren. Misschien is het wel bedoeld om joden zwart te maken: als ik zoiets afschuwelijks zou zien, zou ik misschien ook wel iets tegen de mensen krijgen die dat doen.

Ahmed en zijn vriendje Driss gieren het uit: 'Maar mevrouw, wij weten zeker dat het joden zijn, want het wordt steeds weggehaald van internet. Jullie schamen je er natuurlijk voor en omdat jullie alle media in handen hebben - ah, daar is hij al - kunnen jullie het gemakkelijk verwijderen om elkaar de hand boven het hoofd te houden.'

Ik sta met mijn mond vol tanden, en gelukkig grijpt Anne-Maria in: 'Zou het niet zo kunnen zijn dat kinderporno altijd van internet wordt gehaald?', vraagt ze de jongens.

'Wat een onzin,' werpt Mohammed tegen. 'Als het filmpje precies hetzelfde zou zijn, maar dan met moslims, dan zou het nooit worden weggehaald. Kijk maar naar alle shit die er overal over ons is te vinden, daar wordt nooit iets tegen gedaan. Dat kan jullie geen ene bal schelen.'

Nog voor ik ernaar hoef te vragen beantwoordt Ahmed mijn vraag over IS uit zichzelf. 'Jullie lopen te zeiken over jullie eigen veiligheid hier met al die poortjes en bewakingscamera's, maar jullie zijn zelf gevaarlijk. Jullie zijn IS.' Een paar scholieren komen voorzichtig in opstand, al lijkt de meerderheid het met hem eens te zijn.

Ik ben te verbaasd om nog helder te kunnen nadenken, maar tijdens mijn training heb ik geleerd dat ik vooral in dit soort situaties scherp en attent moet blijven. 'En waar baseer je dat op?', vraagt ik op een zachte toon. Het is goed dat de scholieren me niet kennen, anders hadden ze gemerkt dat er wanhoop doorklonk in mijn stem.

'Kijk, het is heel simpel. IS bestaat pas twee jaar en ze hebben nu al zoveel geld, wapens en dikke auto's. Het kan niet anders dan dat Amerika en Israël, de rijkste landen ter wereld, daarachter zitten. Zij betalen alles.'

Als ik tegenwerp dat Al Baghdadi, de leider van IS, een aantal weken geleden nog opriep om alle joden ter wereld te grazen te nemen en dat er aanslagen van IS zijn geweest op joodse doelen

als de Hyper Cacher in Parijs, het joodse museum in Brussel en een synagoge in Kopenhagen, krijgt Ahmed er pas echt lol in.

'Dat is alleen maar om de waarheid voor de rest van de wereld te verbergen, mevrouw. Joden zijn slim. Zij vermoorden elkaar soms zodat niemand erachter komt dat zij IS zijn, alleen ben ik slimmer.'

Ik zou hier nog uren met Ahmed over door willen praten. Hij is zo fanatiek en van zijn eigen gelijk overtuigd. Hoe komt hij aan dergelijke theorieën? Hoe breed worden ze eigenlijk gedeeld?

En belangrijker nog: wat kan ik hiertegen doen?

Helaas staat de volgende klas alweer voor de deur en moeten we stoppen. We brengen nog snel een bezoek aan het gebedshuis, waarin ik laat zien hoe een Thora-rol eruitziet en uitleg dat we net als de moslims in de richting van het oosten bidden. Niet naar Mekka, maar naar Jeruzalem. 'Free Palestine!', roepen Ahmed en Mohammed weer. 'Jeruzalem is van ons.'

Als we bij de uitgang staan, vraag ik Ahmed of hij er nog eens over door zou willen praten. Daar heeft hij geen enkele behoefte aan. 'U hebt uw waarheid, mevrouw, en ik de mijne. Laten we het daarbij houden.'

Dat is het laatste wat ik wil, maar ik kan hem niet dwingen. Moedeloos sta ik voor de deur.

Dan komt Cemal naar me toe. 'Ik vond het interessant, mevrouw. Trekt u zich maar niets aan van Ahmed en Mootje', zegt hij voordat hij via de sluis en het hek naar buiten gaat. ♦

Dit is een voorpublicatie van THUIS BIJ DE VIJAND. MOSLIMS EN JODEN IN NEDERLAND van Natascha van Weezel, te verschijnen in april 2017 bij uitgeverij Balans, Amsterdam.

M&P mag enkele exemplaren van *Thuis bij de vijand* weggeven. Heeft u belangstelling, stuur dan een e-mail naar: m&p@prodemos.nl.

LEER JE BUREN KENNEN

Sinds vorig jaar werk ik voor het project *Leer Je Buren Kennen* van de Liberaal Joodse Gemeente. Hoewel ik zelf geen docent ben, twijfelde ik geen moment toen ik hiervoor werd gevraagd. Het leek me geweldig om in contact te komen met studenten die niets over het jodendom wisten, nog nooit een jood hadden ontmoet, of zelfs vooroordelen jegens joden koesterden. De lessen worden gegeven volgens een vaste formule: de leerlingen krijgen eerst een grappig filmpje over joden te zien, daarna maken zij een opdracht waarbij ze alles kunnen opschrijven waar ze aan denken bij het woord *jood*. Deze opdracht wordt gevolgd door een kringgesprek. De sessie wordt afgesloten met een bezoek aan de synagoge. Al tijdens mijn eerste les zag ik dat veel leerlingen opschreven dat alle joden rijk en gierig zijn. Ik moest lachen en ik vroeg of ze dachten dat ik om 9.00 uur 's ochtends voor de klas zou staan als ik daadwerkelijk rijk was. Door deze lessen heb ik geleerd dat er inderdaad heel wat vooroordelen over joden bestaan en dat dit in sommige gevallen daadwerkelijk tot antisemitisme kan leiden. In het begin vond ik dat lastig, maar nu ik wat meer ervaring heb ga ik daar op een speelse doch confronterende manier mee om. Vooral veel leerlingen met een islamitische achtergrond maken zich kwaad over Israël/Palestina. Zij willen in eerste instantie vaak niet naar me luisteren, maar als ik vertel dat ik zelf ook tegen de bezetting ben win ik vaak hun sympathie - en dat is waar ik het voor doe: een glimlach van een leerling die me een uur eerder nog wantrouwde.

NATASCHA VAN WEEZEL

IN GESPREK MET JOURNALISTE RONIT PALACHE

'NOEM NIET ALLES ANTISEMITISCH'

Journaliste Ronit Palache voerde vele gesprekken met Nederlandse joden voor het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*. De interviews zijn gebundeld in haar boek *Ontroerende onzin**. M&P sprak met haar over de joodse gemeenschap, antisemitisme en bijzonder onderwijs.

IVO PERTIJS

Ronit Palache
(foto: Thomas Schlijper)

Joden in de Mediene. Het is een gebruikelijke aanduiding binnen de joodse gemeenschap, maar daarbuiten zo goed als onbekend. Joden in de Mediene zijn joden die buiten de Randstad wonen. 'Dat is een heel ander slag', vertelt Ronit Palache in het Amsterdamse café-restaurant De Ysbreeker. 'Zij groeien op in een omgeving waar nauwelijks joodse voorzieningen zijn. Ze moeten vaak met de auto naar de sjoel, kunnen geen koosjere producten in de buurt kopen en wonen te midden van een overwegend niet-joodse omgeving. Zo ontstaan er andere soorten gemeenschappen. Ze vormen een duidelijke minderheid en krijgen vaker te maken met antisemitische incidenten. In het dorp 'kennen' ze namelijk geen joden en ben je als jood anders. Joden in de Randstad zijn daarentegen juist snobistisch tegenover joden in de Mediene. Voor de joden in de Mediene is het hierdoor dubbel moeilijk', vertelt de Amsterdamse. Over het aantal joden in Nederland lopen de meningen uiteen. Palache plaatst zelf vraagtekens bij de veertigduizend joden waar vaak naar wordt verwezen. Palache: 'Dat is wel heel breed gerekend. Ik weet niet hoe er precies wordt gemeten en geteld. Horen joden met een joodse vader daar ook bij? Dat zou mooi zijn, want bij de joden zelf worden die niet als volwaardig meegerekend. Er zitten in elk geval heel veel Israëliërs tussen die nergens bij zijn aangesloten, zichzelf seculier noemen maar tegelijkertijd ook joods zijn'.

HOLOCAUST

Palache groeide zelf op met joodse tradities, een koosjere huishouding, de vrijdagavond en alle joodse feestdagen. 'Toch was het een tolerant gezin en kreeg ik de vrijheid om na te denken', zegt de journaliste. Ze zat een joodse school, maar is tegen bijzonder onderwijs. Palache: 'Religie hoort niet thuis binnen het onderwijs. Onderwijs is iets dat door de staat wordt voorzien. Dat hoort niet met religie gepaard te gaan. Wat mensen achter de voordeur doen moeten ze zelf weten. Op het moment dat je zwarte of islamitische scholen creëert waar niet over de holocaust wordt gedoceerd, omdat leerlingen docenten uitjouwen, dan is er iets mis met het systeem; ook als biologielessen door religieuze zedenwetten worden begrensd. Als je religieus onderwijs aan je kinderen wilt geven, dan doe je dat maar buiten de reguliere schooltijd. Gewoon profaan lesgeven, zonder gekleur vanuit religie. Laatst zag ik een item op het *Jeugdjournaal*. "Wie is Anne Frank?", werd aan kinderen gevraagd. "De secretaresse van Hitler, toch?", luidde een van de antwoorden. Ze hadden geen idee! Aan kinderen werd gevraagd hoeveel mensen tijdens de oorlog omkwamen, waarop een van de leerlingen zei "zesduizend". Het gaat niet alleen om de oorlog. Het gaat over verdraagzaamheid, dat je elkaar leert kennen. De meeste moslims weten niet wat een jood is. Ze hebben een idee van wat joden zijn, maar kennen ze niet van *day-to-day life*. Toen mijn zusje ooit les gaf bij een project over diversiteit en ze vertelde dat ze joods was, was de reactie "Ben jij een jood!, maar je bent zo aardig!". Voor veel mensen is een jood een abstract iets. Ze kennen ze niet. Daarom zou je juist over elkaar moeten leren. Andersom is de kennis van veel joden over de islam en moslims ook nihil. Dat is niet goed, we leven allemaal met elkaar in één land'.

VERONTWAARDIGING

Palache vindt dat uitlatingen te snel antisemitisch worden genoemd. 'Er wordt soms zo overspannen op dingen gereageerd. Ik was laatst op een feestje en had een mooie, gouden ketting om. Een meisje zei: "Is dat een joodse erfenis?" Dat kan je antisemitisme noemen, maar je kunt ook denken dat dit een domme opmerking is. Ik ken joden die op zo'n moment helemaal van slag raken', stelt Palache. Ze noemt dit een erg Europese reactie: 'Het komt door de oorlog. Mensen zijn banger en alert. Je moet oppassen dat je het niet te emotioneel maakt. Je moet ook niet alles antisemitisme noemen, want als er dan echt iets aan de hand is, dan is de reactie "Daar heb je ze weer". Die grens is zo troebel'. Doodmoe wordt Palache soms van die vergelijkingen: 'Ik voel mij soms gegijzeld door antisemitisme en de oorlog. Soms maken mensen gewoon domme opmerkingen, maar dat wil niet zeggen dat ze je willen uitmoorden. Als mensen Netanyahu een eikel vinden, dat maakt ze toch niet per definitie antisemitisch? Ik vind overigens wel dat er heel erg veel selectieve verontwaardiging is over Israël. Je wordt echt niet antisemitisch door Israël. Als je Israël nodig hebt om een hekel aan joden te hebben, dan heb je dus al een hekel aan joden en dat deugt niet. Mensen moeten voorzichtig zijn met al die vergelijkingen en alles op elkaar plakken. Het is ongetwijfeld prettig en overzichtelijk, maar niet juist'.

BEVEILIGING

Palache spreekt zelf liever niet namens de joodse gemeenschap: 'Ik wil geen spreekbuis worden namens de joodse gemeente, omdat ik juist probeer aan te tonen dat de joodse gemeente niet bestaat. Daar voor is de groep veel te verdeeld. Als ik van alles over antisemitisme ga zeggen, dan doe ik wat ik anderen verwijt. Ik baseer mij alleen op wat ik tijdens mijn gesprekken hoorde. Nederlandse joden hebben met antisemitisme te maken, kinderen gaan onder begeleiding van enorme marechaussee-achtige beveiligers naar joodse scholen, er staan bunkers... Dat was vroeger niet zo, hoewel er altijd sprake van beveiliging was. Je merkt dat de spanningen opleven als er gedoe in Israël is. Er is een duidelijk verband tussen de politiek daar en antisemitisme hier. Er wordt vaak gezegd dat het uit islamitische hoek komt, maar echt niet alleen, hoor. Antisemitisme is er altijd geweest. Het is niet iets van nu'. Het valt de schrijfster wel op dat mensen niet zo goed onderscheid weten te maken tussen joden en Israëliërs. Palache: 'Als jood word je voortdurend aangesproken op de politiek van Israël, terwijl jij misschien ook wel vindt dat Netanyahu een verschrikkelijke politicus is, maar je voelt je op een gekke manier toch op een wrange manier verantwoordelijk omdat je omgeving dat van je verwacht en verlangt. Het verbaast mij dat mensen nog steeds niet het verschil zien tussen een jood en een Israëliër. Dat vind ik echt dom. Het steeds weer aanspreken van joden op de Israëlische politiek vind ik net zo dom als de vraag aan moslims om afstand te nemen van een paar gestoorde extremisten die de boel opblazen'. Palache erkent dat er overeenkomsten zijn tussen de joodse en islamitische gemeenschappen in Nederland, maar wijst ook op enkele wezenlijke verschillen. 'Hoe seculier moslims ook zijn, je moet niet aan de Profeet Mohammed komen. Seculiere joden kennen niet echt zo'n spreekwoordelijke rode lap. Een ander verschil is dat de islam een bekeringsgodsdienst is, het jodendom niet. En dan is er nog de sluier van de oorlog. Dat zijn drie wezenlijke verschillen. Maar als ik in een gezelschap ben waar ik niemand ken en er zitten van die kaaskoppige Nederlanders aan de ene kant en moslims aan de andere kant, dan trek ik veel sneller naar de moslims. Er zijn tenslotte veel overeenkomsten tussen de joodse en islamitische cultuur.'

'Als jood word je voortdurend aangesproken op de Israëlische politiek'
(foto: Ivo Pertijs)

AMBIVALENTIE

Palache merkt ook op dat de joodse gemeenschap veel overeenkomsten met andere kleine gemeenschappen heeft. Ze noemt de sociale controle, het geroddel en de ruzies, maar ook dat je bij elkaar op je gemak voelt en voor elkaar klaarstaat. 'Daar hoort ook een bepaald jargon bij, zoals bij de lokale hockeyvereniging of het corps', legt Palache uit, 'Wat weten buitenstaanders van andere gemeenschappen? Wie, behalve moslims, weet dat dadels en noga het lievelingseten van de Profeet Mohammed was? Je leert over andere culturen op school, maar daarbuiten hebben we vaak beknopte en bekrompen ideeën over wat er binnen andere gemeenschappen leeft. We hebben geen idee.' Het valt ook niet mee om een eenduidig beeld te krijgen van de joodse gemeenschap in Nederland. Palache: 'Als er één overheersende, algemene conclusie uit mijn boek komt, dan is dat wel ambivalentie. Over bijna alles. Van "Het jodendom is zo gezellig en herkenbaar", maar "het is ook beklemmend en belast" of "Israël is zo leuk, met lieve mensen en lekker eten", maar "altijd weer dat politieke gedoe". Het gaat maar door! Als je kritisch wilt zijn en open wilt staan naar de rest van de wereld, dan moet je dat gevecht aan, of liever gezegd die spiegel ook willen voorhouden aan de groep die je heeft voortgebracht.' ♦

* *Ontroerende onzin* verscheen eind vorig jaar bij uitgeverij Prometheus. Het boek bevat 125 interviews met Nederlandse joden van drie generaties.

NATIONAAL ENERGIEDEBAT: GROTE VERSPILLING VAN SUBSIDIEGELDEN

MILJARDEN DE LUCHT IN

Welke politieke partij maakt *Parijs* waar? Dat zou het centrale thema zijn van het Nationaal Energiedebat dat in maart in het befaamde perscentrum Nieuwspoor in Den Haag door de VVM¹ werd georganiseerd. Het ging om een confrontatie tussen milieuprofessionals en vertegenwoordigers van de politieke partijen. Staatssecretaris Sharon Dijksma (Infrastructuur en Milieu) vertegenwoordigde de PvdA, de andere politieke partijen lieten een lid van de Tweede Kamer of een kandidaat-lid het woord voeren.

WOLTER BLANKERT

Michael Boddeke (directeur Energiecoöperatie Hoorn) verrichte de aftrap door een lans te breken voor decentrale opwekking van energie. De centrale energievoorziening door enkele mammoetbedrijven zal worden overgenomen door opwekking op lokaal of privé-niveau (eigen zonnepanelen enzovoorts). De regelgeving moet dat eenvoudiger maken. Zo moeten nieuwbouwwoningen nu nog een aardgas aansluiting hebben en zonnepanelen op het eigen dak liggen. Het is zaak de regels zo aan te passen dat de transitie naar decentrale opwekking van energie optimaal kan verlopen. Dat bestreed niemand en ook verder bleek er een brede consensus te bestaan. Elke partij (behalve de niet-vertegenwoordigde PVV) onderschrijft het Akkoord van Parijs. De debatvraag was daarmee snel beantwoord. Daardoor beperkte de discussie zich tot het tempo van de veranderingen. Het zal niemand

verbazen dat GroenLinks een sprong voorwaarts wil maken, terwijl het CDA en de VVD voor geleidelijkheid pleiten.

WONDERLIJK

Opmerkelijk was het betoog van staatssecretaris Dijksma, gezien het redelijk vergaande milieustandpunt van haar partij. Vol overtuiging betoogde zij dat we het draagvlak kwijtraken als we te hard van stapel lopen. Boeren kunnen niet van de ene op de andere dag overschakelen en huisvrouwen schrikken zich kapot als hun lapje vlees opeens duurder wordt. De zaal knikte begripvol; wonderlijk, want het probleem speelt al bijna vijftig jaar.

Over CO₂ had men het toen nog niet, maar wel over zure regen, die mede aan het mestoverschot en de bio-industrie werd toegeschreven. Daaraan is het nodige gedaan, maar later werd daarmee weer de hand gelicht. Een kras voorbeeld van dat laatste is de recente uitbreiding van de (rond)veestapel met een nieuw mestoverschot als vanzelfsprekend gevolg, hetgeen

tot hoge kosten voor boer en overheid leidt. Van een uit de lucht vallende overgang in de landbouw kan men onmogelijk spreken bij een transitie die al een halve eeuw voortsukkelt.

BIOMASSA

Voor vuurwerk zorgde de welbespraakte vertegenwoordiger van de Partij voor de Dieren Frank Wassenberg. Hij stelde de onzinnigheid van het gebruik van biomassa ter bestrijding van CO₂ aan de kaak, waarmee miljarden euro's aan subsidiegeld zijn gemoeid. Elektriciteitscentrales die op steenkool draaien (bijna de helft van de totale capaciteit in Nederland) ontvangen subsidie als ze biomassa bijstoken. Een flink deel daarvan bestaat uit geïmporteerd hout uit de Verenigde Staten. Ook bij gebruik van afvalhout leidt verbranding van biomassa echter tot extra CO₂-uitstoot. De theorie dat dit door nieuwe aanplant van bos wordt gecompenseerd, blijkt niet te kloppen, zeker niet op de korte termijn. Daarom

veroorzaakt die miljardensubsidie een hogere uitstoot van CO₂; een schokkende realiteit die door geen van de aanwezige milieuprofessionals werd aangevochten. Wel werd erop gewezen dat minister Henk Kamp (Economische Zaken) aan biomassa vasthoudt, omdat hij anders niet aan zijn doelstelling van reductie van CO₂ kan voldoen - ook al doet die reductie zich in de praktijk helemaal niet voor. Overigens vertoont de Europese Commissie dezelfde halsstarrige struisvogelpolitiek, al bleef die buiten de discussie. De Europese Commissie schrijft voor dat het percentage uit biomassa gewonnen autobrandstof (voornamelijk gewonnen uit landbouwproducten) geleidelijk wordt opgevoerd. Ook dit leidt niet tot minder CO₂ en concurreert rechtstreeks met de voedselproductie; auto's rijden als het ware op brood.

WATERSTOF

Ad van Wijk, hoogleraar Future Energy Systems aan de Technische Universiteit Delft, hield daarop een vurig pleidooi voor de toepassing van waterstof. Ten noorden van Groningen wordt door windkracht uit zee veel elektriciteit opgewekt en die zou in de Eemshaven kunnen worden omgezet in waterstof - een gas dat via de bestaande pijpleiding naar de Randstad zou kunnen worden getransporteerd. Waterstof kan enerzijds als energiebron dienen en anderzijds als grondstof voor de chemische industrie worden gebruikt. In combinatie met (plantaardige) koolstof kan waterstof vrijwel alle chemische toepassingen van fossiele brandstoffen overnemen. Vanuit de zaal werd opgemerkt dat men al tientallen jaren zonder succes met waterstof experimenteert. Door de opkomst van de elektrische auto zijn diverse experimenten zelfs gestaakt, zoals de relatief grootschalige toepassing in IJsland. Elek-

trische auto's rijden in Nederland vooralsnog grotendeels op aardgas en steenkool, zodat het logischer lijkt eerst het elektriciteitsnet groen te maken, voordat men windenergie voor de productie van waterstof gaat gebruiken.

Van Wijk beklemtoonde daarop dat waterstof het enige alternatief voor fossiele brandstoffen in de chemische industrie is. Voor zwaarder transport biedt waterstof voordelen boven elektrisch rijden, met meer actieradius en een groter vermogen. Dankzij nieuwe motoren werkt waterstof efficiënter dan vroeger en is het efficiënter dan batterijen.

ELEKTRISCH RIJDEN

Tijdens de verdere discussie bleek dat er zelfs in dit deskundige gezelschap misverstand bestaat over elektriciteit, alsof dat een zelfstandige energiebron zou zijn. Uit elk stopcontact in Nederland (dus ook uit oplaadpalen) komt echter dezelfde mix van overwegend fossiel opgewekte energie. Verschuiving van gas naar elektriciteit, zoals een parlementariër bepleitte, is daarom onzin zolang gas wordt gebruikt om elektriciteit op te wekken. De aan elektrische auto's bestede subsidie (weer vele miljarden) heeft nauwelijks een bijdrage aan het terugdringen van de uitstoot van CO₂ geleverd. Integendeel: de subsidies voor hybride wagens hebben geleid tot het op de weg komen van een vloot van goedkope grote auto's (SUV's enzovoorts). Deze bizarre verspilling van overheidsgeld werd vanuit de zaal naar voren gebracht. Elektrisch rijden zorgt lokaal wel voor minder luchtvervuiling, maar CO₂-uitstoot is geen lokaal maar een wereldprobleem. Dit laatste kwam deze avond niet uit de verf. De vraag of terugdringing van CO₂ nog wel zin heeft als de Verenigde Staten alle remmen los gaan gooien, kwam niet aan de orde.

ONDERWIJS

Het milieu maakt geen deel meer uit van het programma maatschappijleer, maar als maatschappelijk en politiek probleem komt het regelmatig om de hoek kijken. Voor de docent is het dan van belang feit en fictie van elkaar te scheiden. Dat die menigmaal door elkaar lopen, kan de hele aanpak ongeloofwaardig maken en daarmee het draagvlak schaden. Dat geldt zeker voor subsidies voor activiteiten die niet of averechts werken.

In tegenstelling tot stimulering van biomassa en elektrisch rijden heeft de subsidiëring van wind- en zonne-energie klinkende resultaten opgeleverd. Beide zijn nu bijna concurrerend. Bij allebei is de groene winst verre van 100 procent omdat de fabricage (fossiele) energie vreet, maar op de langere duur kan ook die CO₂-vrij worden opgewekt.

Bij burgerschap kan men helemaal moeilijk om het milieu heen, wij worden bestookt met gedragsregels om onze burgerplicht te vervullen. Het motto daarbij is 'alle beetjes helpen', maar een docent moet kritisch blijven en zich steeds afvragen of iets zoden aan de dijk zet. Leerlingen kunnen op dat terrein zelf het nodige uitzoeken. Milieupredikers willen de burger speciaal kleine geneugten ontzeggen, zoals lekker lang douchen onder een keiharde hete straal. Opvallend is het selectieve karakter van dergelijke aanbevelingen. Het opzeggen van de krant leidt tot meer energiebesparing, maar een docent zal dat niet gauw aanbevelen, evenmin als het dragen van stinkende versleten kleren. Het huishoudelijk energieverbruik maakt minder dan een kwart uit van het totaal, het industriële verbruik meer dan de helft. Industrieproducten komen echter wel weer in huishoudens terecht. Een overheid die zuinige douchekoppen aanbeveelt, maar de maximumsnelheid verhoogt, valt op milieugebied moeilijk serieus te nemen. Het Akkoord van Parijs zelf lijdt eveneens aan selectieve keuzen. Het vliegverkeer, een van de grootgebruikers van fossiele energie (vooralsnog zonder alternatief) blijft buiten schot. Iemand die nooit vliegt, kan met gerust gemoed het licht laten branden. Mede door de aandacht op dit soort ongerijmdheden te richten, maar vooral door de alom gevoelde urgentie, zal het weinig moeite kosten leerlingen voor dit onderwerp warm te laten lopen. ♦

IJsland liep voorop bij de ontwikkeling van waterstof als energiebron, maar is daarop teruggekomen.

Noot

1. VVM, netwerk van milieuprofessionals. Het Nationaal Energiedebat vond op 9 maart jongstleden plaats onder leiding van Job van den Berg.

VOX populi

'WAT VIND JIJ VAN BURGERSCHAP OP HET MBO?'

LEERLINGEN VAN SOCIAAL JURIDISCHE DIENSTVERLENING (SJD)
EN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (HRM) VAN HET ROC MIDDEN TE AMERSFOORT.

BAS BANNING

KIMBERLY (20) - SJD

JONGEREN WETEN WEINIG VAN MAATSCHAPPIJ

'Ik vind het heel erg belangrijk. Wij hebben met klasgenoten de Scholierenverkiezingen gehouden en dan merk je dat heel veel jongeren vrij weinig van de maatschappij afweten. Ik vind het heel belangrijk dat er op school aandacht aan wordt besteed. Ook als dat thuis niet altijd het geval is, dan krijg je toch iets mee. Op bepaalde punten wordt er heel veel ingegaan. Dat ligt ook aan de klas die je hebt. Wij zijn nu heel erg mee met discriminatie bezig.'

JIP (19) - HRM

WEINIG MULTICULTURELE SAMENLEVING

'Ik vind burgerschap eigenlijk heel erg overbodig. Ik verwacht dat je bij burgerschap toch meer met de maatschappij en andere culturen bezig bent. Dat mis ik vooral, zeker omdat Nederland een multicultureel land is. Dan is het jammer dat er niet veel activiteit op het multiculturele gebied is. De nadruk ligt nu te veel op politiek. In een maatschappij met veel andere culturen is het belangrijk dat je leert waarom andere mensen zo denken, bijvoorbeeld waarom moslims een koe zo geslacht willen hebben.'

CHLOE (20) - SJD

MEER VERSLAGEN

'Ik vind burgerschap op sommige onderdelen erg interessant en andere onderdelen denk ik enigszins van "Ja, waar gaat het eigenlijk over". Met burgerschap moet je bijvoorbeeld naar jezelf kijken en wat je van iets vindt, maar de meeste mensen van mijn leeftijd kennen zichzelf wel. Ik vind ook dat er meer verslagen moeten komen, een vorm van toetsing, want nu is het vooral luisteren en dan moet je een presentatie geven en dan is het klaar.'

ABDUSSAMED (19) - SJD

MEER AANDACHT GODS- DIENST EN GESCHIEDENIS

'Het is een leerzaam en leuk vak. Je leert over de samenleving en waar het naartoe gaat, en over de politieke partijen en waar ze zich mee bezighouden. Misschien zou er meer aandacht voor godsdienst en geschiedenis moeten zijn. Ik vind het belangrijk dat mensen weten waar ze vandaan komen, zodat ze hun toekomst beter kunnen schetsen.'

INGEZONDEN

PLEIDOOI VOOR DIVERSE INVALSHOEKEN

Bij het stuk van Kees van Kersbergen en Barbara Vis over de houdbaarheid van de huidige AOW bij een vergrijzende bevolking in *M&P* 2017 nr.1* zijn enkele kanttekeningen op hun plaats.

Opvallend is dat zij dit probleem eendimensionaal benaderen: we worden ouder en daarom moet de AOW-leeftijd steeds verder worden verhoogd. Bij maatschappijwetenschappen trachten wij onze leerlingen ervan te doordringen dat zij politieke en sociale problemen vanuit verschillende invalshoeken moeten benaderen. Bij een afweging of de AOW-leeftijd (verder) omhoog moet, mogen zij zich daarom niet tot de levensverwachting beperken. Zij moeten zich afvragen of ook andere variabelen een rol spelen. Doorgaans kost het leerlingen weinig moeite die te ontdekken, bijvoorbeeld via een 'Socratisch leergesprek'.

De auteurs stellen dat 'er steeds minder werkenden zijn om de premies te betalen'. Dat is onjuist. Bij de invoering van de AOW in 1957 bedroeg de *arbeidsparticipatie* in Nederland rondom 50 procent, momenteel, door de toegenomen participatie van vrouwen, ongeveer 75 procent. Het percentage werkenden op de totale bevolking, naar voltijdbanen, ligt daardoor hoger dan in 1957.

De tweede variabele is de *arbeidsproductiviteit*. De toegenomen welvaart is daarop geheel terug te voeren. Volgens diverse koffiedikkijkers zal die komende jaren spectaculair stijgen door het oprukken van verdere automatisering, met robotisering, zelfrijdend transport enzovoorts. Daarbij is de verwachting dat er steeds minder werkenden nodig zijn. In het verleden is dat vaker voorspeld, waardoor het oppassen geblazen blijft. Toch kan deze ontwikkeling ertoe leiden dat werken een voorrecht wordt, waarbij die bevoorrechten fluitend twee niet-werkenden onderhouden.

WERKLOOSHEID

De derde variabele is daarom de omvang van de *werkloosheid*. Bij een flinke werkloosheid is het irrationeel om jongeren thuis te laten kniezen en 65-plussers tot arbeid te dwingen; de besparing op de AOW gaat dan op aan uitkeringen. Momenteel is dat het geval. Al tien jaar zijn de lonen nauwelijks gestegen, hetgeen wijst op een structurele arbeidsreserve, al geldt die niet voor technische beroepen. Die arbeidsreserve wordt vergroot door doorwerkende 65-plussers, met een neerwaartse invloed op de lonen. Die relatief lage lonen van het moment veroorzaken een relatief lage belastingafdracht en hoge winsten bij bedrijven, die er bovendien steeds beter in slagen belasting te ontwijken. De Nederlandsche Bank (geen linkse of populistische club) heeft de huidige wanverhouding tussen loonsom en winst aan de kaak gesteld.

De vierde variabele is daardoor de *belastingopbrengst*. Als de overheid erin zou slagen belastingontwijking aan te pakken,

zou er meer ruimte voor andere zaken ontstaan, waaronder de AOW. Het onderscheid tussen fiscalisering (betaling uit belastingopbrengst) en een omslagstelsel (betaling uit premies) is een woordenspel, het komt op precies hetzelfde neer. De belastingdienst int de premies en iedereen beschouwt die als belastingbetaling.

INCONSEQUENTE OVERHEID

De overheid, die eist dat kippenslachters en leraren doorwerken tot hun zevenenzestigste of langer, stimuleert tevens dat belastingambtenaren vanaf hun vijfenvijftigste hun biezen pakken, met riante voorzieningen vanwege de dringende behoefte aan 'jong bloed'. Dat is dezelfde redeneertrant die in de jaren 1980-2005 gemeengoed was, toen de feitelijke pensioenleeftijd gemiddeld rondom de zestig jaar lag. Dit ondergraaft de gepredikte noodzaak van langer doorwerken.

De schrijvers stellen verder dat een spaarsysteem (zoals bij de Nederlandse pensioenfondsen) meer zekerheid verschaft dan een omslagstelsel. Na de crisis van 2008 bleken juist die pensioenfondsen de verwachtingen niet waar te kunnen maken, waardoor een partij als 50Plus de wind in de zeilen kreeg. De overwegend uit de belastingen gefinancierde ambtenarenpensioenen in Duitsland en de AOW in Nederland bleven daarentegen op peil (in Griekenland niet, maar tegen totale neergang is geen enkel stelsel bestand).

Het gaat hier *niet* om een pleidooi voor een verlaging van de pensioenleeftijd of voor een bepaald stelsel, wel om je niet blind te staren op één facet van een probleem, hetgeen in de politiek helaas nogal eens gebeurt. Daarom leiden ingeboekte bezuinigingen veelvuldig tot verhoogde uitgaven elders; het sluiten van verzorgingshuizen leidt bijvoorbeeld tot extra druk op volkshuisvesting en ziekenzorg. Aan die kortzichtigheid zal stellig een einde komen als de huidige leerlingen met maatschappijwetenschappen in hun pakket leidinggevende posities hebben verworven. ♦

WOLTER BLANKERT

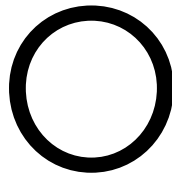
* Kees van Kersbergen & Barbara Vis, 'Politieke partijen waarschijnlijk weer gul. De toekomst van de verzorgingsstaat in verkiezingstijd', in: *M&P* 48 (2017) nr.1, pp.4-7. Het artikel vindt u ook op de *M&P*-website: www.maatschappijpolitiek.nl.

Wolter Blankert is lid van de redactie van M&P en schreef deze reactie op persoonlijke titel.

IN MEMORIAM JUUL WILLEN

Juul Willen

Op 9 maart 2017 stierf Juul Willen, vakdidacticus aan de Nijmeegse Docentenacademie van de Radboud Universiteit, op 61-jarige leeftijd. Hij was al enige tijd ernstig ziek.

Juul heeft in zijn lange onderwijsloopbaan op verschillende plaatsen gewerkt: gedurende 28 jaar als docent op het ROC Koning Willem I en vanaf 2002, op zowel de Hogeschool Arnhem/Nijmegen als op de eerstegraadsopleiding maatschappijleer/maatschappijwetenschappen van de Radboud Universiteit, als docent algemene didactiek en vakdidactiek en als begeleider van opleidingscholen. Tevens was Juul betrokken bij de ontwikkeling van vele onderwijslijnen in de gehele opleiding. Vanwege zijn rijke en lange ervaring klopten veel collega's bij Juul aan voor hulp en feedback.

Op 17 maart jongstleden namen vele mensen afscheid van Juul, naast familie en vrienden ook vele collega's, studenten en oud-studenten van de opleiding. In de vele mooie herinneringen die werden opgehaald, vielen de karakteristieke *bevlogenheid*, *creativiteit* en maatschappelijke betrokkenheid. Juul was een vakman die bij zijn werk altijd uitging van degene die het onderwijs ontvangt. Zijn eigen *maatschappelijke betrokkenheid* en *bevlogenheid* probeerde hij op de studenten over te brengen door hen met creatieve werkvormen te prikkelen en aan het denken te zetten.

Als kerntaak voor het onderwijs zag Juul het aankaarten van de thema's die er toe doen: de verzorgingsstaat (of liever de afbreuk daarvan), de vluchtelingen-tragedies, de rechtsstaat en... binding tussen mensen.

Elly te Molder, die vijf jaar lang zijn naaste collega was, memoreerde hoe de vele creatieve werkvormen van Juul tot

stand kwamen. Elke denkstap, elk woord, elk beeld, de muziek: alles was door en door doordacht. Het werden stuk voor stuk kunstwerken, die zelfs ook een titel meekregen als *Zorg, een kwestie van beschaving*, *De zaak Eluana Englaro*, *Running around in circles* en *Komen en gaan*.

Voor de landelijk nascholing over het nieuwe programma maatschappijwetenschappen ontwierp hij de werkvorm *Doet u mee, mevrouw De Vries?*. Het hoofdconcept *Verandering plaatste* hij binnen de context *Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving*, maar werd concreet gemaakt binnen de vraag of 'Mevrouw de Vries over tien jaar nog mee zou doen in de samenleving?'. Een maand voor zijn overlijden stuurde Juul nog een e-mailbericht of we wilden meedenken over het maken van een werkvorm over de oproep van Mark Rutte om 'Normaal te doen'. Tegelijkertijd bleef hij aan de opdrachten sleutelen, nodigde hij iedereen uit om de werkvormen in de praktijk uit te proberen en er feedback op te geven. Dan volgde weer een bijgestelde versie. Die bleef hij steevast 'interne notitie' noemen, wachtende op nog verdere aanscherpingen.

De laatste jaren had Juul het vaak over zijn plan om een tweede bundel activerende werkvormen uit te brengen: *Actief denken met maatschappijleer voor gevorderden*.* Het maakt ons intens verdrietig dat Juul daarvoor de tijd niet was gegund.◆

De laatste jaren had Juul het vaak over zijn plan om een tweede bundel activerende werkvormen uit te brengen: *Actief denken met maatschappijleer voor gevorderden*.* Het maakt ons intens verdrietig dat Juul daarvoor de tijd niet was gegund.◆

ELLY TE MOLDER & LIEKE MEIJS

* De eerste bundel *Actief denken met maatschappijleer*, was het resultaat van een project Actief en Zelfstandig leren van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Deze bundel verscheen in 2006 en is uitgegeven door uitgeverij Essener.

DOCENTENDAGLEZING

VEELVORMIGE DEMOCRATIE

Tijdens de Docentendag in februari hield Maurice Adams een welsprekend pleidooi voor erkenning van het feit dat we toegroeien naar een *multiple democratie*, waarbij meer spelers bij het politieke spel actief betrokken zijn dan kiezers en volksvertegenwoordigers.

WOLTER BLANKERT

Maurice Adams is hoogleraar Democratie en Rechtsstaat aan de *Tilburg University*. Volgens hem is het huidige systeem nog roebuust, maar we moeten blijven nadenken over eventuele verbeteringen. Dat is ook de taak van de recent opgerichte staatscommissie Toekomst parlementair bestel. Zowel de politieke verhoudingen als de maatschappij ondergaan grote veranderingen en daarmee moet het politieke systeem rekening houden, evenals met de kritiek die er van vele kanten op wordt geuit.

Foto: Ivo Pertijs

TEGENDEMOCRATIE

Volgens Adams heeft de *Trias politica* in veel opzichten al afgedaan omdat zich een belangrijke *tegendemocratie* heeft ontwikkeld. De controle op ons staatsbestuur is geen monopolie meer van de Tweede Kamer. Tal van commissies en raden brengen rapporten en evaluaties uit. Ombudsman(nen), rekenkamers, wetenschappelijk onderzoekers en planbureaus oefenen invloed uit. Hun gezag hebben deze instellingen aan hun onafhankelijkheid en objectiviteit te danken. Maatschappelijke conflicten worden steeds vaker aan de rechter voorgelegd, waardoor de rechterlijke macht een beslissende stem krijgt in (een deel van) het politieke proces.

HINDERMACHT

Daarnaast treedt een *hindermacht* op door de tegenstem te mobiliseren, doorgaans gericht op één programmapunt: Occupy, Wakker Dier, Greenpeace, Oekraïne-referendum enzovoorts. Door deze ontwikkeling heeft de *Trias politica* zich steeds meer getransformeerd tot een *multiple politica*, tot een *waakhondendemocratie*, met meervoudige representatie. Een heldere positionering en formalisering van dit tegengeluid is daarom gewenst, waarbij de burger meer moet kunnen participeren, ook op lokaal en regionaal niveau. Zo kan de steeds bredere kloof tussen elite en volk worden overbrugd. Dat is een noodzaak nu de krimpende traditionele partijen de neergang van de middenklasse markeren.

De polarisatie neemt toe door *fact free* campagne voeren en door de invloed van het internet en de globalisering, met veel aandacht voor incidenten. De uitdaging bestaat er uit om *dialectisch* te democratiseren: intelligent ruimte geven aan de tegendemocratie en hindermacht en daarnaast verstandig voortbouwen op hetgeen de vertegenwoordigende democratie en flankerende instituties hebben te bieden!

DISCUSSIEPUNTEN

Tot zo ver Adams. Diverse van de door hem geschetste ontwikkelingen kunnen, deels als discussiepunt, in de klas aan de orde komen. Dat laatste geldt voor zijn aanname dat de middenklasse aan het verdwijnen is en daarmee het politieke midden; een mooi onderwerp bij maatschappijwetenschappen, vanwege de wisselwerking tussen sociologie en politicologie. Of de middenklasse aan het verdwijnen is, hangt af van de definiëring. Volgens criteria als opleidingsniveau en huizenbezit breidt de middenklasse zich gestadig uit. Wordt baan zekerheid als uitgangspunt genomen, dan is het omgekeerde het geval. Het aantal zzp'ers neemt toe. Dit is deels een uiting van een opleving van het vrije ondernemerschap, maar deels gaat het om een groep met een onzeker bestaan zonder sociale zekerheid; tot voor kort onacceptabel binnen onze welvaartsstaat. Dat onder-

streept dat de huidige economie winnaars en verliezers kent. Burgers zijn mondiger geworden, maar dat hoeft niet te wijzen op vergroting van de kloof tussen burger en politiek. De Docentendag vond een maand voor de verkiezingen plaats, toen de opiniepeilingen voor de middenpartijen ongunstiger waren dan bij de uitslag. Die uitslag liet zien dat de scherpe polarisatie vooralsnog meevalt.

LAATSTE WOORD

Van oudsher spelen belangengroepen en advieslichamen een rol, maar doorslaggevend is wie het laatste woord heeft. Dat blijft het parlement. Als de rechter een politieke knoop moet doorhakken, heeft de Tweede Kamer daarvoor de ruimte geboden. Als een raadgevend referendum als bindend wordt opgevat, gaat het om een parlementaire beslissing. Als de volksvertegenwoordiging echter het doorhakken van knopen te vaak uitbestedt - dus de *multiple democratie* in de praktijk brengt - zal dat ten koste van eigen invloed en prestige gaan.

Verdere formalisering van *tegenkrachten* kan de betrokkenheid bij de politiek vergroten, maar het verlangen van de burger naar meer participatie blijkt in de praktijk vaak weinig consistent. Staatkundige aanpassing in Nederland is altijd een helse opgave. Daarnaast bestaat er een tendens om de invloed van 'die hinderclubs' juist te beteuigen. ♦

CBS IN DE KLAS

BEN JIJ EEN SHERLOCK?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in Den Haag is bij een ieder bekend. Wat zijn aanbod voor het onderwijs is, en dan specifiek voor maatschappijleer, is mogelijk minder bekend. Hierover gaf communicatieadviseur van het CBS Hans de Ruiter tijdens de afgelopen Docentendag een workshop en lichtte hij het CBS-aanbod toe op het gebied van mediawijsheid en statistische geletterdheid. *M&P* volgde zijn workshop.

LIEKE MEIJS

De in 1996 geïntroduceerde database van het CBS is een goudmijn voor maatschappijleer. Bijna alle denkbare verschijnselen zijn hierin cijfermatig in kaart gebracht. Die informatie is tegelijkertijd zo uitgebreid (3.400 tabellen met 8 miljard cijfers!) dat leerlingen hulp nodig hebben om hun weg erin te vinden. Dat kan op verschillende manieren, afhankelijk van het niveau van de leerlingen en of zij al eerder met het CBS hebben kennism gemaakt.

OPDRACHT

Er is een module, *Ben jij een Sherlock?*¹, waarin leerlingen stapsgewijs kennismaken met StatLine. In de eerste opdracht gaan leerlingen op zoek naar hoeveel mensen er in Nederland zijn met dezelfde leeftijd als zichzelf hebben. Eerst noteren ze hun eigen schatting en daarna worden ze geholpen met het stapsgewijs aanklikken van de juiste tabel. Die hulp is nodig want er zijn maar liefst acht stappen nodig ((i) bevolking; (ii) bevolking en huishoudens; (iii) bevolking, leeftijd, regio; (iv) bevolking naar geslacht; (v) bevolking naar regio; (vi) regiototalen; (vii) Nederland; (viii) periode) en pas dan kan op 'Toon gegevens' worden doorgelikt en zien leerlingen de juiste tabel waaruit ze het antwoord kunnen aflezen.

In de tweede opdracht zoeken de leerlingen uit of de stelling klopt dat *Meisjes slimmer zijn dan jongens*. Ook hierbij krijgen ze veel hulp doordat ze gericht naar de tabellen worden gestuurd die over onderwijs voortgezet onderwijs, gediplomeerden en regio in detail gaan, om uiteindelijk bij de slagingspercentages

per schoolsoort van jongens en meisjes uit te komen. De uitwerkingen van deze opdrachten kan de docent bij het CBS opvragen.²

De module *Ben jij een Sherlock* is meer geschikt voor de onderbouw en vmbo-bovenbouw, is mijn inschatting. Havo/vwo-leerlingen zouden vooral moeten leren hoe ze hun weg kunnen vinden op zoek naar de juiste tabel zonder de sturing die leerlingen bij de hierboven beschreven opdrachten krijgen.

HOE NIET TE VERDWALEN IN STATLINE?

De havo/vwo-leerlingen kunnen beter zelf aan de slag met de *Handleiding CBS Statline*³. Deze meldt hoe je informatie kunt selecteren (hoofdstuk 1), tabellen en grafieken kunt maken (hoofdstuk 2) en links kunt aanbrengen (hoofdstuk 3). Op de website van het CBS is hierover ook een demonstratiefilmpje te vinden.

Allereerst wordt de structuur van de database uitgelegd: een ladekast, waarin alle tabellen in afzonderlijke laden zijn geplaatst, met daarin weer laden *Informatie over verhuizingen*, is te vinden in de ladekast *Bevolking*, vervolgens de lade *Verhuizingen* en dan de sublade *Verhuizingen tussen gemeenten*. Belangrijk is wegwijst te geraken in de manieren waarop binnen deze ladekast aan informatie kan worden gekomen (via 'Zoekfunctie', via 'Zoeken op thema's' en via 'Zoeken op kaart').

Leerlingen zullen hier vaker mee moeten oefenen, voordat ze zelf een mooie tabel voor hun onderzoeksverslag of profielwerkstuk kunnen samenstellen. Het vraagt namelijk enig inzicht om een eigen gekozen onderwerp binnen de lijst van

thema's te kunnen plaatsen. Zo levert het trefwoord *voetbalvandalisme* via de drie mogelijke zoekmanieren geen data op. Het vraagt stevig doorzettingsvermogen van leerlingen om verder te speuren waar deze cijfers onder een ander trefwoord zijn te vinden. Uit de thema's kies ik *Veiligheid en recht*, daarna *Veiligheid en recht*, dan *Misdrijven en delicten* uit een lijst van alle mogelijke misdrijven, kom ik bij *Misdrijven per misdrijfgroep* en kies *Vernielingen/misdrijf openbare orde/gezag*, maar die zijn niet verder gespecificeerd naar voetbalsector. Er is geen mooie tabel met regionale cijfers over voetbalvandalisme te vinden, maar dat ligt aan het onderwerp. Een tweede poging lukt beter. Het bij de zoekfunctie intikken van sportdeelname levert meteen een mooie tabel op: *Actieve en passieve deelname sportparticipatie vanaf 6 jaar en ouder*. De tabel bevat een schat aan data: toename actieve sportparticipatie bij solosporten is in zes jaar met 11 procent gestegen.

PEILEN DOE JE ZO!

De Ruiter wees in zijn workshop ook nog op het gratis lesmateriaal *Peilen doe je zo!*⁴; een handzame handleiding die bij veel verschillende onderwijsopdrachten is te gebruiken. In de tijd van een overdaad aan opiniepeilingen is de checklist (paragraaf 8.2) handig om leerlingen te laten onderzoeken of een peiling goed of slecht is. Hoofdstuk 3 geeft instructie hoe een goede vragenlijst kan worden gemaakt en welke soorten vragen er zijn. Er zijn ook enkele hoofdstukken voor de meer gevorderde onderzoekers onder de leerlingen met onderwerpen als 'Hoe een goede steekproef te trekken' (hoofdstuk 5) en 'Het akelige probleem van de non-response' (hoofdstuk 7).

Het overzicht van het CBS-aanbod voor maatschappijleer (met ook steeds nieuwe actuele tabellen) is te vinden op de website van de organisatie.⁵ ◆

Noten

1. *Ben jij Sherlock?*: www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/in-de-klas/lesplannen/maatschappijleer/ben-jij-eeen-sherlock
2. onderwijssite@cbs.nl
3. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/statline/handleidingen-en-inhoud>
4. <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/in-de-klas/lesplannen/wiskunde/peilen-doe-je-zo>
5. www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/in-de-klas/voortgezet-onderwijs/vakken/maatschappijleer

RECENSIES

EXTREEM IN DE KLAS

Polarisatie en radicalisering in voortgezet en beroepsonderwijs.

Hoe reageer je als een iemand de Holocaust ontkent? Wat doe je als een leerling een foute opmerking over Marokkanen of joden maakt? Vijftientig experts met verschillende achtergronden reiken in *Extreem in de klas* handvatten aan hoe om te gaan met extreme uitingen. Nederlanders zeggen graag dat ze tolerant zijn. Het lijkt er niet op, zo schrijft Mark Leegsma, dat dit ideaal nu nog houdbaar is. Tolerantie vergt namelijk een psychologie van berusting die in onze tijd van eigen verantwoordelijkheid en korte lontjes allesbehalve vanzelfsprekend is. Bovendien komt de dreiging van terreur steeds dichterbij. De combinatie van tolerantie en vrijheid van meningsuiting vertoont scheuren die alsnog groter worden. Juist in de schooltijd zijn jongeren zich nog aan het ontwikkelen en dat maakt dat de school bij uitstek een plaats is om niet te berusten maar om in te grijpen. Uit de interviews blijkt een grote diversiteit aan manieren en niveaus waarop dit probleem wordt benaderd. Veel praktische ideeën worden aangereikt in de vorm van oefenen, werkvormen en interventies die direct kunnen worden toegepast. Ze zijn in aparte kaders opgenomen. Daarnaast wordt ook in gegaan op polarisatie en radicalisering op schoolniveau. Er wordt geconstateerd dat scholen te weinig structureel doen om docenten te ondersteunen. Jurriën Rood vindt dat extreme meningen geuit moeten kunnen worden en dat er niet teveel angst moet bestaan dat deze meningen geweld zouden kunnen veroorzaken. Pas als meningen oproepen tot kwaad tegen anderen is de grens bereikt. Stijn Sieckelinck houdt een pleidooi voor democratische trainingskampen. Alleen een gesprek voeren is niet voldoende stelt hij. Jongeren moeten een positief moreel handelingsperspectief krijgen, waarbij de nadruk niet alleen ligt op wat niet kan. Te vaak krijgen jongeren te horen wat niet kan. Moraliteit heeft dan vooral betrekking op wat niet wenselijk is. Kinderen smachten naar een positief moreel project waar zij de tanden in kunnen zetten. Als je dat als democratische samenleving niet kunt bieden, heb je echt een probleem stelt Sieckelinck. LM

Mark Leegsma, *EXTREEM IN DE KLAS*, ISVW Uitgevers, Leusden 2017, 160 bladzijden

WAT MAG EN WAT MAG NIET?

Filosofische vragen eenvoudig uitgelegd voor kinderen, ook voor in de maatschappijleerles.

In dit aansprekende boek duiken de twee broers Aby Hartog en Sander Hartog in dertien vragen over normen en waarden. Sommige vragen zijn goed bruikbaar voor de maatschappijleerles, zoals: 'Mag je altijd zeggen wat je wilt?', 'Is iedereen gelijk en evenveel waard?' of 'Respect? Heb je dat nodig? En is dat iets dat je geeft of krijgt?'. Andere vragen, zoals over jaloezie, liefde en over vervuiling zijn dat niet. Aan de hand van de startvraag van een hoofdstuk gaan de broers in op elk aspect van het onderwerp en behandelen zo ook zaken als Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, euthanasie, de *Four Freedoms Speech*, godslastering, privacy en het eigendomsrecht. Dat kan al snel stoffig en moeilijk worden, maar Hartog en Hartog spreken de lezer direct aan door met voorbeelden uit hun eigen leven en leuke feitjes te komen en door soms hun eigen mening te geven. Dat zorgt ervoor dat het boek prettig leesbaar is en niet schools overkomt. *Mag je zeggen wat je vindt?* is gericht op negenjarigen en ouder, maar zeker ook te gebruiken in een onderbouwklas of op het vmbo. Voor een vwo-bovenbouw leerling is het waarschijnlijk te kinderachtig. Dat komt ook door de grappige dierentekeningen van Maartje Kuiper die op elke bladzijde staan. BB

Aby Hartog & Sander Hartog, *MAG JE ZEGGEN WAT JE VINDT?*, Querido, Amsterdam, 2017, 144 bladzijden

MEER INSpraak VOOR BURGERS

Met *Is het goed voor de democratie als je meer inspraak krijgt?* geeft Kristof Jacobs een kort college voor de Universiteit van Nederland.

De politicoloog van de Radboud Universiteit begint met cijfers over het vertrouwen van burgers in de politiek. In Nederland heeft 54 procent vertrouwen in de politiek (een positieve uitzondering binnen Europa) en toont hij het verloop van dit vertrouwen sinds de negentiger jaren: het dieptepunt rond de moord op Pim Fortuyn en een piek als de banken ten tijde van de economische crisis worden gered. De goede kwaliteit van de overheid blijkt een oorzaak waarom Nederland meer vertrouwen in de overheid heeft (onderzoek van Tom van der Meer). Zou meer inspraak voor burgers het vertrouwen in de politiek kunnen vergoten? Jacobs vindt twee zaken relevant: wie neemt er deel aan en wat gebeurt er met de uitkomst? Zouden referenda het vertrouwen in de politiek kunnen vergroten? Waarom zijn mensen na referenda zo vaak teleurgesteld? Ze hebben geen goede naam en vooral ontevreden mensen met wantrouwen willen referenda hebben. Waar ligt dat aan? Sinds in 2015 de Wet Raadgevende Referenda is ingevoerd, waardoor burgers zelf een referendum mogen aanvragen (behalve over de begrotingen), zijn er veertien pogingen voor burgerreferenda ondernomen waarvan er slechts één is gelukt: het Oekraïnerferendum. Burgers denken nogal eens dat de uitkomst wordt genegeerd, maar onderzoek laat zien dat op gemeentelijke niveau bij de gehouden referenda dertien keer de plannen werden uitgevoerd en één keer niet. Bij de twee landelijke referenda legde de overheid de uitkomsten zeker niet naast zich neer. Dat referenda het vertrouwen in de politiek niet verhogen, ligt echter aan het feit dat referenda polariserend werken en toch het gevoel opleveren dat er niet wordt geluisterd. Het advies van Jacobs: blijf met referenda experimenteren want daarmee bereik je wel de juiste doelgroep, maar zorg er voor dat de burgers zich serieus genomen voelen. LM

<http://www.universiteitvannederland.nl/college/is-het-goed-voor-de-democratie-als-jij-meer-inspraak-krijgt>

FILOSOFIE

De colleges van de Amerikaanse filosoof Michael Sandel zijn wereldberoemd. Ook in boekvorm houdt hij de aandacht vast.

Een aantal jaar geleden woonde ik een college van Michael Sandel bij. Na afloop wierp ik een blik op zijn aantekeningen. Stap-voor-stap had hij het Socratische gesprek tot in detail voorbereid. Wie nog niet bekend is met het werk van Sandel: deze man is een meester in het stellen van morele vragen. De bundel *Politiek en moraal* staat er vol mee. Een groot aantal thema's kunt u zo in uw les gebruiken. 'Moeten misdaadslachtoffers meebeslissen over het vonnis?', zo luidt een actuele en tegelijkertijd prangende vraag die Sandel hardop stelt. Daarbij neemt hij het vergeldingsmotief als uitgangspunt. De filosoof noemt twee bezwaren: is er een moreel verschil tussen het doden van een lieve moeder en een ongehuwde zwerper en kun je iemand zwaarder straffen vanwege aspecten waar hij zich niet van bewust was? In de bundel gaat Sandel ook in op de argumenten die bij positieve discriminatie worden gebruikt, eveneens een actueel thema waar docenten maatschappijleer mee uit de voeten kunnen. En dan is er nog het hoofdstuk 'Hebben we recht op hulp bij zelfdoding?', een vraag die na de initiatiefwet van Pia Dijkstra weer om antwoorden schreeuwt. De liefhebbers van Sandel komen in de bundel de nodige bekende vraagstukken tegen zoals het vraagstuk over markt en moraal. Een fantastisch onderwerp voor in de les is de commercialisering van het onderwijs. Letterlijk. Zo bieden sommige scholen reclameruimte aan bedrijven aan om zo uit een financiële crisis te komen. En: 'In Colorado Springs zijn schoolportalen opgesierd met reclame van Mountain Dew, en op schoolbussen staan advertenties van Burger King. Een bedrijf in Massachusetts deelt gratis boekomslagen uit die Nike, Gatorade en Calvin Klein aanprijzen aan bijna 25 miljoen scholieren in de Verenigde Staten.' Als leerlingen daar geen mening over hebben... IP

Michael Sandel, *POLITIEK EN MORAAAL*, Ten Have, Utrecht, 2016, 343 bladzijden

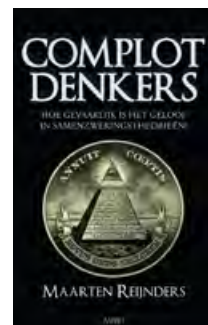

MEERDERE WEGEN

'Voor ieder wat Wilders'. Zo luidt het devies van de socioloog Koen Damhuis in zijn recent verschenen boek *Wegen naar Wilders*.

In zijn boek schrijft Koen Damhuis niet alleen over de kiezers van Wilders, maar krijgt deze groep ook een stem. Vrijwel direct wordt duidelijk dat er niet zoiets als 'De PVV-stemmer' bestaat. Er moet volgens Damhuis meer in een 'geheel van delen' worden gedacht. Deze invalshoek geeft een frisse wending. Na alle versimpelde beelden van Trump-stemmers en populistten werd het tijd voor meer onderzoek naar deze groep(en) en hun gedeelde ervaringen. Damhuis herkent drie hoofdwegen richting Wilders. Als eerste de weg van de verongelijken. Zij voelen zich met name achtergesteld en teleurgesteld. In deze groep is het heersende beeld van Wilders zijn kiezers te herkennen. Deze groep is teleurgesteld in een overheid die niet voor hen opkomt, maar wel voor de *profiteurs*. Daarnaast is er een groep die van mening is dat het essentieel is om een bijdrage aan de gemeenschap te leveren. Damhuis noemt deze groep de *contributionisten*. Een groep die pijn voelt doordat zij - naar eigen zeggen - meer aan de gemeenschap geven dan anderen. Waarin de eerste twee groepen voornamelijk vanuit het persoonlijke denken, is de laatste groep abstracter van aard. De radicaal conservatieven vertegenwoordigen een sociaal-culturele agenda, waarin het behoud van de Nederlandse cultuur van belang is. De islam en Europese Unie vormen voor hen de grootste bedreiging. *Wegen naar Wilders* is een verhelderend boek met een divers en open verhaal achter de cijfers en versimpelingen. Tijdens lessen over zowel de pluriforme samenleving als parlementaire democratie is dit boek te gebruiken. Identiteitspolitiek als gevolg van diverse maatschappelijke veranderingen komen in beeld door persoonlijke verhalen en theoretische bespiegelingen. *Koen Vossen*

Koen Damhuis, *WEGEN NAAR WILDERS*, Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam, 2017, 192 bladzijden

COMLOT!

Freelance journalist Maarten Reijnders schreef een actueel boek over samenzweringstheorieën.

'Meneer, links staat voor zionisten en rechts voor christenen. Allebei de groepen mogen ons niet.' Wie kent het niet: leerlingen die de ene na de andere complottheorie mee de klas in nemen. Vaak komt een structuur terug van een onbekende groep die alle macht heeft ten nadele van de gewone burger. Reijnders beschrijft in zijn boek diverse (on) bekende complottheorieën en gaat in gesprek met aanhangers van deze denkbeelden. Hierdoor wordt het volgens hem steeds duidelijk hoe de wereld van de complottheorieën in elkaar zit. Het beeld van de eenzame en warrige man blijkt niet te kloppen. Al vrij snel wordt het duidelijk dat de complotdenkers in Nederland een netwerk hebben. Reijnders noemt dit geksheerd de *samenzweringsskerk*. De parallel met religie komt niet uit de lucht vallen. Zo parafraseert hij De Graafs verhaal over het nut van complottheorieën. In zware omstandigheden is het een vorm van zelfbescherming, net als religie. In minder veilige landen dient het als *rationeel* redmiddel. Het houdt je scherp en kan individuele falen verdoezelen. Interessant wordt het wanneer leerlingen in de verhalen beweegredenen van complotdenkers en de gevolgen voor de samenleving ontdekken. Een beschrijving van het leven van Désirée Röver laat dergelijke beweegredenen zien: hoe de lijdensweg en het overlijden van haar zoon haar motiveert om een ware kruistocht tegen de vaccinatie-industrie te houden. Wanneer dit verhaal in het achterhoofd wordt gehouden, gaan vragen over autoriteit en waarheid meer leven. Wat gebeurt er met een samenleving waarin niet meer op de wetenschap wordt vertrouwd? Eenvoudige oplossingen voor complexe problemen. Een van de overkoepelende kenmerken over de ideënweld van complotdenkers. Of het nu gaat over het persoonlijke drama van Röver of over angsten voor Eurabia en Zionistische complotten. *Complotdenkers* van Reijnders dient zeker het denken, spreken en de lessen over het belang van objectiviteit. *Koen Vossen*

Maarten Reijnders, *COMLOTDENKERS*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2016, 312 bladzijden

NVLM-PRIJZEN VOOR LIO'S

Op 27 maart waren de aankomende docenten maatschappijleer bij de landelijke lio-dag bij de NHL Hogeschool in Leeuwarden. Eduard Roos (UvA) en Koen Vossen (FLOT) hebben de NVLM-prijzen gewonnen voor de beste lessenseries. Het beste praktijkonderzoek was van Niels Paauw (FLOT). Dit jaar reikte de jury ook een originaliteitsprijs uit. Deze prijs ging naar Nancy Boswerger (UvT). De winnende producten vindt u bij de *Good practices* op www.expertisecentrum-maatschappijleer.nl.

EXAMENS 2017

- Uw leerlingen kunnen oefenen met de examenbundels maatschappijleer 2 (vmbo-gt) en maatschappijwetenschappen (havo/vwo) die via www.bol.com zijn te bestellen.
- U kunt zich aanmelden bij Riemer Bouwmeester voor de examenbesprekingen op 22 en 24 mei in Utrecht, zie: www.nvml.nl/examenbesprekingen.

TERUGBLIK DOCENTENDAG

Op de website van ProDemos (www.prodemos.nl/docentendag) vindt u korte verslagen van de lezingen, excursies en workshops die u tijdens de Docentendag kon volgen. Van veel sprekers vindt u ook de powerpoints. Via deze weg willen we ProDemos bedanken voor de perfecte organisatie.

NIEUW EXAMENPROGRAMMA

In augustus 2017 start het nieuwe programma maatschappijwetenschappen in het vierde leerjaar. Bereid u goed voor en lees de informatie op <http://nvml.nl/onderwijs/havo-vwo>. Het nieuwe programma gaat uit van de concept-contextbenadering en vergt een nieuwe aanpak.

MAATSCHAPPIJKUNDE PROMOTEN?

NVLM-leden kunnen gratis een posterset aanvragen bij ingridfaas@nvml.nl. Niet-leden betalen vijf euro.

PRODEMOS BINNENHOF VOOR SCHOLEN OPEN

U kunt sinds 18 april alweer boeken voor een uitstapje naar Den Haag met uw klas(sen) in het nieuwe schooljaar 2017-2018. Er is een aanbod voor vmbo, havo, vwo, mbo, lerarenopleidingen en praktijkonderwijs. Meer informatie vindt u op www.prodemos.nl/voor-scholen.

Ingrid Faas | www.nvml.nl

CHECKLIST MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

De start van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen staat voor de deur. Vanaf het komende schooljaar gaan we van start in de vierde klassen. Bent u er al helemaal klaar voor? Vul onderstaande checklist in en u weet het zeker.

STARTVRAGEN

	ja	nee
Ik weet dat het nieuwe examenprogramma uitgaat van de concept-contextbenadering.	☐	☐
Ik weet dat het nieuwe examenprogramma uitgaat van de concept-contextbenadering.	☐	☐
Ik weet dat de verschillen tussen havo en vwo in het nieuwe programma groter zijn dan in het huidige examenprogramma.	☐	☐
Ik weet dat de analyse van een sociale en/of politieke actualiteit deel uitmaakt van het examenprogramma.	☐	☐

Heeft u bij één of meer vragen 'nee' geantwoord. Bekijk dan de interactieve digitale brochure via de homepage van <http://maatschappijwetenschappen.slo.nl>.

VERDIEPENDE VRAGEN

	ja	nee
Ik heb een nascholing gevolgd en/of ik heb me aangesloten bij een regionaal netwerk van docenten en vakdidactici. (zie http://maatschappijwetenschappen.slo.nl/professionalisering)	☐	☐
Ik heb een aantal recente pilotexamens op basis van het nieuwe programma bekeken. (zie http://maatschappijwetenschappen.slo.nl/examens)	☐	☐
Ik heb een PTA gemaakt of ik weet dat de handreiking schoolexamen maatschappijwetenschappen een aantal voorbeeld-PTA's bevat. (http://handreikingschoolexamen.slo.nl/maatschappijwetenschappen)	☐	☐
Ik heb een methode gekozen of ik maak gebruik van eigen materiaal. (methoden: www.seneca.nu en www.actua-uitgeverij.nl)	☐	☐
Ik weet dat het eerste landelijke havo-examen wordt afgenomen in 2019 en het eerste vwo-examen in 2020.	☐	☐
Ik weet dat er voor havoleerlingen in 2019 nog een bezemexamen is in het oude programma, voor vwo-leerlingen geldt hetzelfde voor 2020.	☐	☐
Ik weet dat een belangrijk deel van mijn opdrachten en lessen uit het oude examenprogramma (soms met wat aanpassingen) nog bruikbaar blijft.	☐	☐

Heeft u bij één of meer vragen 'nee' geantwoord, raak dan niet in paniek. U vindt het antwoord op bijna alle vragen via <http://maatschappijwetenschappen.slo.nl>. Wij wensen u veel succes met de start van maatschappijwetenschappen nieuwe stijl!

... AAN HET WOORD

JOAS HOFSTRA STELT ZICH VOOR...

De Turkije-rel op een mbo in Emmen

Het is een heerlijk zonnig lenteweekend voorafgaande aan de verkiezingen van woensdag 15 maart. De lessen voor de komende week heb ik al voorbereid en ik verheug me op de Scholierenverkiezingen, deze week. Helaas moet ik zondag echter mijn weekplanning helemaal omgooien door de diplomatieke rel tussen Nederland en Turkije. Ik verwacht dat studenten hevig zullen reageren. Ze vinden het vaak moeilijk om maatschappelijke spanningen te begrijpen. Dit uit zich in extreme standpunten, waar Adolf Hitler zelfs van zou zeggen 'Nou, nou, zo kan die wel weer'. Ik zie het als mijn taak als docent burgerschap om vooroordelen te nuanceren en deze in een goed gefundeerde eigen mening om te zetten.

Als ik maandag op school arriveer, staan al twee Turks-Nederlandse jongens op mij te wachten: 'Meneer Hofstra, wat vindt u van wat er dit weekend is gebeurd?' De studenten kijken bezorgd. Ze zien duidelijk op tegen de confrontatie met leerlingen en docenten. Ze verwachten dat zij zich voor de ontstane Turks-Nederlandse rel moeten verantwoorden. Ik probeer hen gerust te stellen: 'Dit gebeurt in het heetst van een verkiezingsstrijd in beide landen. Als beide verkiezingen voorbij zijn zal de toon waarschijnlijk weer worden gematigd'. De vermoedens van deze studenten blijken juist te zijn. Zelfs bij een collega is de nuance ver te zoeken, want als ik de school binnenstap, komt een collega gedecideerd op mij afgelopen. Hij zegt: 'Joas, ik weet niet wat jij ervan vindt, maar ik vind dat al de Turken die met Turkse vlaggen zwaaien maar naar Turkije terug moeten'.

Die maandag behandelen wij de coup in Turkije, gastarbeiders en integratie, die van twee kanten moet komen. Tijdens de lessen zitten er gelukkig Turkse-Nederlanders in mijn les. Hierdoor komt een leuke dialoog tussen de studenten tot stand. Een van de Turkse jongeren zegt dat zij niet van hun Turkse nationaliteit kunnen afkomen. Zelfs als je in Nederland bent geboren en getogen, ben en blijf je ook Turk. Ze worden zelfs voor de militaire dienstplicht in Turkije opgeroepen. Deze plicht is voor een groot geldbedrag af te kopen, anders mogen ze Turkije niet meer in.

Die maandag was een hectische dag waarbij mijn les in de pauzes in de personeelskantine werd voortgezet.

P.S.: Bij de Scholierenverkiezing bij ons die dag heeft de PVV gewonnen. ♦

Joas Hofstra is docent burgerschapskunde op het Drenthe College en programmabegeleider bij ProDemos.

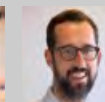
MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

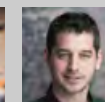
Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Vincent
de Geus

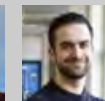

Lieke
Meijs

COLUMNISTEN

Stef
van der
Linden

Halil
Ibrahim
Karaaslan

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO Bart van Vliet

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnees kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonnementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

(advertentie)

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

ProDemos Binnenhof voor scholen

gratis

Beleef politiek in Den Haag bij ProDemos Binnenhof voor Scholen. Schrijf u nu in voor schooljaar 2017-2018.

- Voor alle onderwijsniveaus
- Variërend in lengte, van een uur tot een hele dag
- Interactieve onderdelen, zoals GPS-speurtocht de Binnenhofcheck en het DemocratieLAB
- Een bezoek aan de Tweede Kamer staat altijd op het programma

**Nieuw vanaf schooljaar 2017-2018:
de Democratie Experience**

**Voor meer informatie en reserveren:
prodemos.nl/binnenhofvoorscholen**